

ABAY ŞİİRLERİNİN MUHTEVA VE ŞEKİL BAKIMINDAN İNCELENMESİ

A. Giriş

Abay'ın yaşadığı XIX. yüzyılın ikinci yarısı, Kazak toplumunun sosyal, ekonomik, siyasi ve medeni hayatında değişimlerin olduğu, büyük reformların yapıldığı, Rus sömürge politikasının resmi uygulamaya ve kendine zemin hazırlamaya başladığı dönemdir. Asırlar boyunca süregelen geleneksel hanlık sistemi ortadan kaldırılıp, 1822 yılında hazırlanan Sibiryaya Kırgızları hakkındaki yarığa göre bir yönetim sistemi uygulandı. Bu, coğrafi faktörün esas alındığı, merkezi ve yerel yönetime dayanan, yerel yöneticilerin hak ve fonksiyonlarının kısıtlandığı bir sistemdi. Bu reformlar halkın tarihi gelişmesinde devam eden gelen yönetim sisteminin bozulmasına ve halkın, toplumun özünü oluşturan temellerin sarsılmasına yol açtı.

Yeni yönetim sistemine göre orta cüz toprakların Ağa Sultan yönetti. O, eski gelenekte olduğu gibi miras yoluyla değil, Rus bürokrasisi tarafından tayin edildi. Hiyerarşik sisteme dayanan yönetim sisteminin yerel temsilcileri olarak bolıslar (muhtar) seçildi.

O dönemde, halkın ileri gelenlerinden sayılan kadılar büyük yetkiye sahipti. Bunların arkasında Rusların tayin ettiği hiyerarşik yöneticiler vardı.

Toplum hayatında bir birbirine zıt hukuk normları birlikte yaşatıldı. Bunlar, geleneksel (Kazakların gelenek, göreneklere) örf; şeriat (İslami hukuk kuralları) ve Rus hukuk normlarıdır. Bu dönemde Kazak halk gelenekleri, Çarlık Rusya hükümetinin getirdiği kanunlarla değiştirilmeye başlanmıştır.

Kazakistan'ın siyasi hayatı, bu yüzyılın ortalarında kavimlerin iç mücadelesine sahne olmuştur.

Kazak toplumunun sosyal ve ekonomik hayatının özellikleri yaşam tarzından kaynaklanıyordu. Bütün ekonomik yaşam mevsimlere göre yer değiştirmeyi gerektiren, göçebe hayvancılığa dayanıyordu. Göçebe hayatı çoğu zaman tabii afetler, özellikle sık sık tekrarlanan "cut" denilen kıtlığa maruz kalırdı. Bunlar göçebe hayatın zorluklarını ortaya çıkardı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında resmen uygulanmaya başlayan, Rusya sömürgeciliği, sadece

Banu MUHYAEVA

Ahmet Yesevi Ü. Sos. Bil. Enst. Doktora Öğ.

siyasi sömürgecilik değildi. Bu dönemde uygulanan bir takım vergiler, halkın ekonomik yapısını zor durumlara sokan şartlardan biri idi. 1868 yılında gerçekleştirilen reformlar, Kazak toprağını resmi sömürge bölgesine dönüştürmüştü.

Ormbır ve Batı Sibir bölgelerinin yönetim kanunu Kazakistan'da sömürge düzenini gerçekleştirecek kurumsal yapıyı düzenledi. Bu kanuna göre yönetim yapısı, toprak meselesi, mahkeme işleri ve vergi sistemi yeniden oluşturuldu. Yeni yönetim düzenine göre Kazakistan toprakları Türkistan, Ormbor, Batı Sibirya bölgelerine taksim edildi.

Abay'ın yaşadığı Semey bölgesi, Batı Sibirya'ya dahil edildi. Bu reformlar toplumda huzursuzluklar yarattı. Bunlardan birisi, Kazak toplumunun geleneksel kavmi-örfi normlara dayanan münasebetlerinin bozulmasıdır. İkinci olarak sömürgecinin güçlenmesiyle vergilerin artması (örneğin resmi vergiler kontrol edilmeyip, ölçüsü de hiç kimse tarafından belirlenmemiştir) büyük ekonomik zorluklar getirdi.

Bu dönemden itibaren ekonomik yapı değişmeye başladı. Kazakistan, Rusya ekonomik sistemine katılmak zorunda kaldı Bu münasebet önemli değişiklikler oluşturdu. Bunlar Kazakistan'da işçi gücünün ortaya çıkması, yeni ekonomik şartlar ve pazarların gelişmesidir.

XIX. yüzyılın sonlarında Rusya sömürgeçliğinin yeni bir safhası, toprakları elde etme faaliyetidir. Orta Asya'dan getirilen on binlerce insan bu topraklara yerleştirilmişti. 1897 yılının kayıtları, Kazak toprağına yerleştirilen Rus ve Ukrayna'luların sayısının yarım milyondan fazla olduğunu gösteriyor.

Şehirleşme, sanayileşme süreçleri devam ediyor, halkın kültür hayatında da büyük değişiklikler oluyordu. Rus okulları açılmaya başladı ve bu okullar halkın medeni hayatında büyük önem kazandı.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Semey şehrinin kültür hayatında büyük etkisi olan Çarlık sisteminin sürgününe uğrayan Rus aydınları, halkçıları, sosyal demokratlarının faaliyetleri bilinmektedir. Onların bir kısmı halk arasında eğitimi canlandırdı. Kütüphaneler, okul salonları, müzeler açıldı. Meselâ, Abay'ın devamlı gittiği

Semey genel kitabevini bu aydınlar oluşturdu. Orada Rus ve Avrupa edebiyatı, günlük basın bildirimleri, tarih, ekonomik, felsefe sahasında çok değerli eserler bulunuyordu.

Semey şehrinde sömürge politikasının gereği olarak, halkın türlü meselelerini araştırma amacıyla kurulan kurumlar faaliyette bulundular. Bunlar halkın kültür ve sosyal hayatını inceleme çalışmalarında büyük önem taşıdı. 1878 yılında istatistik komitesi kuruldu. Bunlar ülkenin tabii zenginliklerini, tarihini, etnografisini, edebiyatını inceledi. Kazak halkının ruhani, manevi hayatını araştırma amacıyla Kazakistan'ın birçok bölgelerinde "Rus coğrafi birliği" açıldı. Onlar çok önemli ilmi araştırmalar yaptı. 1877 yılında Ormbor şehrinde Batı Sibirya Coğrafya Birliğinin, Semey şubesi açıldı. 1886 yılında Abay Kunanbay bu heyetin üyesi oldu.

Bu faaliyetlerin Abay'ın dünya görüşü ve edebi kişiliğinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur.

Böyle sosyal, siyasi ve ekonomik şartların, o dönemde yaşayan şair üzerinde etkili olacağı açıktır.

İçinde bulunduğu dönemin siyasi ve ekonomik sıkıntılarında etkilenen şair, devrine sürekli eleştiriler yöneltiyor. Onun şiirleri XIX. yüzyılın sosyal ve idari yapısıyla, ekonomik durumunu, toplum hayatını, insan münasebetlerini keskin çizgileriyle göz önüne seriyor. Toplumun değişik kesimlerinden (halkın ileri gelenleri, din ehlinde başlayarak halk kısmına kadar) seçtiği karakterlere eleştiriler yönelterek derin problemleri dile getiriyor.

Abay'ın şiirlerinin büyük bir kısmı sosyal muhteva taşımaktadır. Abay şiirlerinde en ağır eleştirileri ülkenin ileri gelenlerine yöneltmiştir. Bunlarda, ülkenin kötü idare edilmesinden şikayet ediliyor. Bohsların, kadıların yolsuzlukları, etkili bir dille ifade ediliyor.

Şair, siyasi ve sosyal değişimlerin getirdiği ahlaki bozukluğu, yönetim zaafını, aksaklıkları, toplum hayatının kötüye gidişim görüyordu. Mükemmel bir anlatım gücüyle, düşünce ve hikmete ağırlık veren söyleyiş tarzıyla bunları eserlerinde tasvir etmektedir.

Şiirlerinde çevresinden, yaşanan olaylardan, toplumsal gidişten etkilenen, daha çok düşünen ve ondan rahatsızlık duyarak çırpınan şairin heyecanını ve duygularını görmekteyiz.

Şairin ıstırapı, sıkıntısı, can çırpıntısı ile örtülen şiirlerinde, bunlardan kurtulmanın yollarını gösterme çabaları da görülmektedir.

Abay'ın şiirlerinin büyük bir kısmı, Rus sömürge sisteminin getirdiği yönetim sisteminin halk arasındaki temsilcisi olan boksları eleştirmektedir. Bu tesadüf değildir. Bokslar, Rus yöneticileri ile halk arasında aracı görevini üstlenen kişilerdir. Bunlar, genellikle buldukları bölgesel ilkeye dayanan kavmin ileri gelen zengin insanların seçilirdi. Bokslar, Abay şiirlerinde ustaca betimlenen karakterdir. Şiirlerinin bütün güzellikleri ve özellikleri bu karakter üzerinde daha çok görülüyor. Yaşadığı çağın gerçeklerini, psikolojik özelliklerini, insan münasebetlerini açıkça ortaya sermiştir. Şairin bu özelliği, onu çağının tanığı olarak gösteriyor.

İnsanın içinde yaşadığı sosyal hayatın sanatkâr tarafından nasıl yansıtıldığı, onun eserinde açıkça ortaya çıkmıştır. Toplumun sosyal boyutu, sanatkârın estetik düşüncesinin kuvvetine göre tasvir edilir. Yaşadığı çağın özelliklerini, estetik bir anlayışla betimler ve bunun için belli bir edebi tür, şekil ve tarza başvurur. Böyle edebi yöntemlerden biri de hicivdir. Hiciv eleştiri için elverişli bir tarz olsa gerek. Şair bu tarzı çok başarılı kullanabilmiştir.

Bir çalışmada hiciv, hali resmetmek, sağlamaktır. Böyle şiirlere hiciv denir, diye şiir türü olarak belirtilmektedir (ONAY, 1996:313).

Türkçe'de, aşıkların ve saz şairlerinin kullandığı karşılığı da "taş" ve "taşlama" kelimesidir. Bazı çalışmalarda hiciv, bir objenin estetik algılanışındaki edebi tür olarak değil, edebi yöntem ve tarz olarak kabul edilmektedir. Objeyi sanatkârın eleştirerek algılama tarzıdır. Bunlar, okuyan ve dinleyenleri tebessüme sevk eder. Mizahın daha kuvvetli bir renkle görülmesidir. Sanatkârın ilgisinin daha koyulaştığı, yani öfke, nefret uyandıracak dereceye ulaştırdığı estetik tarzıdır. (Abay, Ensiklopedya, 1995:275)

Abay'ın halk edebiyatı geleneğinde yazdığı taşlama usulündeki şiirleri şunlardır.

"Kim eken dep kelip em tüye kuğan...",
"Tunlikbay'dın katını atın Şerip...", "Kara Ka tın...",
"Bösteğim, kutıldın ba, Kötibaktan...", "Eyelim-
Medet kızı, atı Örim...?", "Rahımşalga",
"Razak'ka"... Mesalâ "Tunlikbay'dın katını atın
Şerip" şiirinde;

" İt körgeñ eşki közdenip,

Elirme cıñdı sözdenip." "

Casınan ülgisiz, şirkin ",

" Kisimsip belgili bilgiş,

Özimşil onbağan şermiş"

diye tasvir etmesi çağının insanların hoş görülme-yen ahlak ve hareketlerine söylenmiş, şairin oldukça ağır bir tasviri görünen hiciv örnekleridir. Çağın sosyal hayatını eleştirerek yazdığı şiirlerinde mizah ve hiciv hususunda üstat olduğunu gösteriyor. Zamanından, içinde bulunduğu toplumun hoşnutsuzluklarından şikayet eden şair, insan karakterine çok yönlü boyutlarından, ahlak eksikliği ve cahilliğin getirdiği davranışları ifade eden şiirlerinde bu tarzı ustaca kullanmaktadır. Bu tür şiirlerinde oldukça alaycıdır.

Çağın tanığı olarak toplum hayatını eleştirmeye yönelik yazılan şiirlerini konularına göre şöyle ayırabiliriz:

1. Toplum eleştiren şiirleri,

2. Ahlakla ilgili konular,

3. Çağın gençlerine "öğüt" olarak yazılan, onları yanlış davranışlarından sakındırmak amacıyla yazılan nasihat şiirleri.

Bu konular, halk edebiyatı geleneği ve onun hayat felsefesine aykırı düşmeyecek şekilde işlenmiştir.

Toplum hayatını eleştiren eserlerinde iki ana çizgiyi yakalamak mümkündür. Bunlardan birisi, sömürgeciliğin getirdiği müesseselerindeki bozukluk ve onların yarattığı huzursuzluklardır.

"Sevlen bolsa keudende" adlı şiiri ülkeyi kimler yönetmeli ve yöneten insanların hangi vasıflara sahip olması gerektiği konusunda düşüncelerini, toplumda liderin yeri ve önemini belirten şiirlerinden biridir .

B. Abay Şiirinin Şekil ve Tür Problemleri

Abay'ın şiirleri vezne dayalıdır. Kendisi "vezne ölçüp dizilen" diyor.

Türk nazımının vücuda getirdiği vezin, Türkçe'nin belli ve aynı cins, yani kısa hecelerinin sayısına bağlı ve sayıya dayanan bir vezindir. Mısradaki hece sayıları ile ölçülebilen bir vezindir. Veznin daha İslâmiyet'ten çok önce yerleştiğine ve İslâmiyet'ten önceki birçok eserlerin de aynı vezin kaidelerine göre yazıldığına hükmedebiliriz (KÖPRÜLÜ, 1989: 126).

Türklerin hece sayısına dayanan milli vezninin, daha X-XI. asırlarda oldukça genişlediği ve çeşitli kalıpların meydana geldiği biliniyor. Onlar: 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 15 heceli vezinlerdir. Abay'ın şiirlerinde en çok kullanılan 11'li hece vezindir (Yüzde 32, 5'i). 53 şiiri 7 heceli(yüzde 25,2); 41 şiir, 7 ve 8 hece karışık olan (yüzde 17,7), 30 şiiri (yüzde 2, 8), 4 şiiri 12 hecelidir. 5 heceli olanlar ise (yüzde 2, 08), sadece 8 heceli olanı (5, 5 şiirdir.)

Abay'ın "ayaklı" şiirleri de vardır. "Müstezad (a. s. Ziyade) ziyadeleşmiş, artmış, çoğalmış anlamına gelir. Koşmalarının müstezad şekline halk ve saz şairlerinde "ayaklı" deniliyor (ONAY: 113).

Abay'ın altı ayaklı ve sekiz ayaklı şiirleri vardır. Altı ayaklı şiirler ikili nakaratla, sekiz ayaklı ise dörtlü nakaratla yazılmış . Altı ayaklı şiirleri:

"Boyu Bulgan".(s.:204) ,"Buhsız Tilin"(s:294), "Bay Seyildi",.(s.:162), "Kor Boldı Canım"(s.:148), Kuattı Ottau Burkırıp"(s.:273), "Em Taba Amay.."(s.:164)., "Keşeği Ospan"(s.:211

Altı ayaklı şiirlerinde şekil:

Buhsız tilin a\5

Buulu sözün a\5

Eserli adam uğun a8\b

kisinin sözün a\5

ukkiş-ak sözün a\5

kıysığın tüzep tuğrıga b\8 (s. 294)

Sekiz ayaklı şiirin en eski Türk şiir şekli olduğunu ve dördüncü mısranınbir türkü nakarat bağlaması teşkil ettiğini söylüyorlar (ONAY: 207).

Sekiz ayaklı üç şiiri vardır: "Sekiz Ayak", "Buralıp Turıp", "Karaşade Ömir tür".

Şekiz ayak şiirinin şekli:

Alıstan Sermep a/5 hecedir

Cürekten Terbep a/5 hecedir

Şımırılup Boyga Cıyılğan /8 hecedir.

Kıyadan Şayıp b/5 hece

Kıyısının Tayip b/5 hece

Tagını Cetip Kayırgan b/8 hecedir.

Tolgayı Toksan Kızıl Til- 8 hecedir.

Söylemin Desen Özin Bil- 8 hecedir.

"Kartaydık, Kaygı Ouladık, Uykı Sergek..." şiiri 48 mısradan oluşuyor. 36 mısra aynı kafiyelidir.

"Sermek, kermek,ormek, ölmek... gibi kelimeleriyle kafiye oluşturuyor. Bir kafiye iki defa tekrar edilmiyor. Şiirlerinde kafiye, çoğu zaman isim sözlerden oluşuyor. Abay çoğu zaman şiirlerini baştan sona aynı kafiye türünde düzüyor. Bazen bir, bazen iki tür kafiye kullanıyor. Abay'ın 20-30 şiiri aynı kafiye ile kurulmuştur. Abay, 7-11 heceli şiir ölçüsünü lirik şiirlerinde ustaca kullanmıştır ("ABAY" Ensiklopediya, 1995: 467.)

Abay'ın kullandığı şiir türü.

Ölüm, insanlığın hep gündeminde yer alan korkulu ve saygılı bir mefhum olagelmıştır. İnsan varlığının karşılaşılabileceği en dramatik sahnelerden biri olan bu hadise karşısında insanoğlu başlangıçtan beri tepkisiz kalmamıştır. Olumlu ya da olumsuz bir tavır alarak bazı sorular sormak ihtiyacını duymuş, bunlara cevaplar aramıştır... Bu tavrın edebi dildeki ifadesi mersiye, ağıt ya da tazarru'lardır.

...Lügat manası itibariyle *mersiye*, ölen birinin ardından, onun iyiliklerini sayıp dökerek ağlamaktır. Kısacası ölen birinin ardından duyulan üzüntüyü dile getirmek tir. O kişinin iyi taraflarını anlatmak, ölene karşı şairin ilgisini ifade etmek üzere şiir söylemektir. Bu tarz şiirler kaybedilen kişiye karşı samimi hisler beslendiği için hemen daima lirik örneklerdir (İSEN, 1994: XII).

Divan edebiyatında mersiye halk edebiyatında ağıt diye adlandırılır. Bu tür şiirlere eski Türk-

çe'de sogu denilir.

Kazak Türklerinde ölünün ardından yedi gün matem tutmak ve kırkıncı güne kadar kadınların toplanarak ağlaması ve ölenin vasıllarından bahseden acılı türküler söylemesi adettir (KÖPRÜLÜ, 1989: 87-125)

Bu acılı türküler Türkiye Kazakları "*coktav*" diyorlar. Eski Türkçe'de "yuğ" şeklinde geçiyor (KÖPRÜLÜ, 1984: 87). Yani öleni yoklamak anlamına gelir. Ölen şahsın ardından duyulan üzüntüleri dile getirir. İyiliklerini sayıp döker. "Çok sevilen bir yakınının artık geriye döndürülmesi mümkün olmayacak şekilde yitirilmesi karşısında, tüm insanların benzer tavırlar göstermesi, bu tür şiirleri ortaya çıkarmıştır" (İSEN, 1984:3). Kaderin yazısı, büyük şair Abay'ı da uzakta bırakmamıştır. Çok sevdiği, ümit bağladığı oğlu Abdurahman'ın ölümü Abay'ın hayatım derinden etkileyen bir hadisedir. Genç oğlunun zamansız ölümü, şairin manevi dünyasına darbe vurmuştur. Oğlunun ölümüne birçok şiirler söylemiştir.

Abdrahman Öskanbayev (1869-1895) yılında 27 yaşında, Taşkent'te askeri hizmet yaparken, hastalanarak vefat ediyor. Abay'ın aşağıdaki şiirleri bu ölüm karşısındaki ağıt türündendir:

"Allahın Rahmatın...", "Ormsızdı Ayt pagan", "26 mısra, 7 heceli, "Közimnin nurısız...", "4 mısra, 6 heceli" "Tilim Sağan Aytaym...", "28 mısra, 7 heceli" "Argı Atası hacı edi..." "30 mısra, 7 heceli" "Tula Bayın Uyat Aredin..." "7, 8 heceli" "Ciyirma Ceti Casmda..." "56 mısra, 7-8 heceli" "Talaptın Minip Tulparın..." "20 mısra, 7-8 heceli" "Cılagandı Toktatıp..." "62 mısra, 7 heceli" "Aynalayın Kuda -ay..." "134 mısra, 7 heceli" "Keşeği Ötken Er Abış", "18 mısra, 7-8 heceli. Bu şiirler halk geleneğinde yazılmıştır. Abdurahman'ın ölümüne söylenen şiirler halk geleneğini taşımaktadır. ", Abdurahman'ın ölümünden sonra kendisine tahammül etmek için söylenen şiirleri bunların örnekleridir. Şair Abdurahman'ın iyiliklerini sayıyor. Onun ahlak güzelliğini, çağdaşlarından bilgili ve akıllı oluşunu dile getiriyor: "Sevdiğini alan zamanın ne kadar dar olduğundan şikayet ediyor. Kendisine de tahammül etmesi gerekliliğini bildiriyor. Abdurahman'ın aklını Platon ve Sokrata, kuvvetini ise Hz. Ali'ye benzetiyor. Eskendir, Timur, Cengiz Han gibi halkın danışmanı idi, diyor:

"Resuli algan bu ölüm

Hacını (dedesini) algan bu ölüm

"Kime cöndi suraydı"

"Mersiyelerde herkesin tanıdığı ünlü isimler sayılarak bu dünyadaki onların bile ölümden kurtulamadığını, dolayısıyla ölümün herkes için kaçınılmaz olduğu vurgulanıyor." Bunlar gibi önemli kişiler bile öldü, biz de ölümden kaçamayız, dolayısıyla bu hadiseyi kabullenelim düşüncesini telkin için mersiyelerde zikredilmiştir (İSEN, 1994:33). Böylece çok sevilen yakının ölümüne böyle tahammül etmeye çalışmıştır. "Aynalayın, kudavau...", 1985 yılında yazdığı şiirdir. 124 mısralı ağıttır. Sevdiği oğlu Abdurahman vefat ettiğinde onun eşi Mağış'a yazdığı şiirdir. Tanrının Sevdiği yârından ayrılan genç kadının can acısı bildiriliyor. Söyleyicinin kendi derdi, iç derdi büyük bir coşkuyla ortaya çıkıyor. Kadının geçmiş hayatı hatırlanıp, gençliğinde yetim kaldığı, sonra sevdiği insanla daha yeni mutluluğa kavuştuğu, tam o anda sevdiğini kaybetmesi söyleniyor. Sonra da Abdurahman'ın özelliklerinden bahsedilir. Büyük şehirde eğitim gördüğü, akıllılığı, alçakgönüllülüğü, merhameti vb., sonra hastalandığında yanında olamadığı, vedalaşamayı, pişmanlık verici duygularından bahsedilir.

Abay Şiirlerinin Dili

Abay şiirlerinin dil özellikleri hakkında araştırmalar XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında yapıldı. Bu fikirler tenkit değildi, şairin dili ve Kazak edebiyatına getirdiği yenilikler olarak değerlendirildi.

Abay'ın şairliği konusunda ilk fikri A. Bükeykanov söyledi. A. Baytursunov onu, "Kazakistan baş akımı" olarak değerlendirdi. 1934 yılında şairin dil özelliklerini M. Avezov, K. Cubanov, İ. Cansügrov, E. İsmaylov, Z. Şaşkin gibi bilim adamları araştırmaya başladı. M. Avezov; şairin dil özelliklerini şöyle değerlendiriyor: "Kazak halk geleneği ve eski sözlü edebiyatına güzellik veren, bol ve üstat sözlü hazinesinden yararlanarak halkın edebi dilinin oluşmasını sağladı." Abay, Kazak toplumu içinde zamanında girmeye başlayan jargon nitelikteki kitabî bozuk dilden kendisini uzak tuttu (AVEZOV, 1957:21).

Abay'ın eserlerinin dili konusunda K. Cumaliyev XVIII-XIX. yüzyıl Kazak edebiyatı tarihi hakkında yazılan araştırmalarında şu sonuçları çıkarıyor: Birinci olarak, Abay'a kadar Kazak poetik (şiir) dili oldu; Abay bu şairane dili medeni seviyeye çıkardı. İkinci olarak Abay, zamanında yaygın olan Şogataycı, Tatarcılara karşı mücadele etti, onun söz hazinesinin bir dalı Rus dili oldu. Üçüncü olarak Abay, Kazak halk dilinin zengin kelime hazinesinden yararlanmakla birlikte, yeni söz, yeni cümle yapısını ortaya koydu. Dördüncü olarak şiir şekline yenilikler katıp, edebi sanatın yeni türlerini kullandı ("ABAY", ENSİKLOPEDYÂ, 1995:56).

Dil uzmanlarından Abay'ın dili hakkında ilk araştırma yapan tanınmış dilci Kudaybergen Cubanov'dır. 1934 yılında yazdığı, Abay Kazak Edebiyatının Klasîği eseri iki temel fikir üzerinde yoğunlaşır: "Biri, bütün Orta Asya ve eski doğunun İslam medeniyetinin kirli yorganında sarılı kaldığında", Türk dili komşu halkların en büyük yazarları...Şogatay dilinin etkisi altında kalıp da, eserlerinde kendi ana dillerini kullanmadıkları, Abay'ın ayrıcalığı, Kazak dilinde yüksek seviyeli şiir yazmasıdır. İkinci olarak asırlar boyunca süregelen ana dilinin en iyi taraflarından yararlanıp, zayıflıklarından uzak durmasıdır.

Dil bakımından araştırılan "Abay eserlerinin dili" (1968), "Abay şiirlerinin sentaks yapısı" (Sızdıkova, 1971) çalışmalarında ise Abay, yazılı edebiyatın temelini kurucusu, geliştiricisi olarak değerlendirilip, şiir şekli, ahengi, yapısı, estetik yönü, gramer ve kelime hazinesi bakımından incelenmiştir.

Abay'ın eserlerinin estetik anlayışını araştıran S. Kalmırzayev, araştırmasında, Abay'ın estetik anlayışını "güzellik" diye değerlendirdi. Yüksek ruh, efsanelerde rastlanan hayali dünya değil, insan zihninin hakikat gücü, geliştirmeye, iyileştirmeye özeniyor. Abay'ın edebi eseri Kazak halkının estetik medeniyetini oluşturmada, geliştirmede büyük önem taşıdığı diye nitelendirildi.

Görüldüğü gibi araştırmacıların çoğu, Abay'ı Kazak edebiyatının klasîği, yazılı edebiyatın oluşmasında büyük yeri olan şair, halk edebi dilinden ustaca yararlanıp, yeni safhada edebi dili yaratan sanatkar düşüncesini taşımaktadır.

Abay şiir dünyasına yeni talep, yeni şartlar

getirdi. Abay Kazak halk şiir geleneğini kullanıp, klasik edebiyattan çok şeyler öğrendi ve şiir dünyasında kendi çağını açtı.

Eski Kazak şiirleri, manzumeleri, sözlü edebiyat tarzında çok uzun olurdu. Söylenecek fikirleri, düşünceleri uzaktan dolayı olarak anlatılırdı. Kafiyeye icabı, kelime fazlalıkları da olurdu. Abay şiirlerinde ise öyle çok, anlamsız, başı boş gelişmiş güzel kelime yoktur. Şair kelimeyi seçerek kullanır. Az sözle çok anlam ifade eder. Düşünceli ve manalıdır. Şiirin her bir mısrası kafiyeli, güzel anlatımlı, şairane ve ahenklidir. Ahenk, bir bütünü teşkil eden parçaların veya unsurların estetik ölçüler içinde birbiriyle uyuşması anlamına gelen çeşitli ilim ve sanat dallarında kullanılan bir terimdir. Edebiyat terminolojisinde âhenk, üslubun bir niteliği olarak, şiir ve nesirde kelime ve cümlenin âdeta bir musikî tesiri yapacak şekilde ardarda getirilmesiyle sağlanan uyumdur (MACİT, 1996:15). Abay, XIX. yüzyılı Kazak şiirinde bir tefekkür edebiyatı çıkışı açan ve kendi adıyla anılan, sanat dünyasını oluşturan şiirde değişik bir şahsiyet ve hususiyet gösteren geniş tesirli bir şairdir.

Abay dilinin esasını, Kazak halk dili ve sözlü edebiyatı oluşturur. Şiirlerinde Kazak halkının gündelik konuşma dilinden, kelime hazinesinden yararlanan Abay, kelimeleri hem mana, hem yapı güzelliği bakımından üstatça kullandı. Şiirlerinin mükemmelliği, malzemenin güzelliği ve onları kullanma ustalığından kaynaklanmıştır.

Nice yüzyıllar boyunca süregelen halk diline ve sözlü halk edebiyatı geleneğine dayanarak, kendine özgü sanat dünyasını kurmuştur. Kazak dilini ölümsüz kılacak eserler bıraktı ve kendisine sürekli başvurulacak şiiri ortaya çıkardı. Onun eserlerindeki konu, şekil ve motifler kendinden sonra gelen şairlere yeni bir ufuk açtı. Abay'ın halkın dilini en canlı, en ışıklı ve en güzel şekilde kullanarak Kazak Türkçe'sinin bir edebiyat ve kültür dili olarak gelişmesinde hizmeti son derece büyüktür. Büyük söz ustası Abay, söze çok büyük değer verir, kelime hazinesinin aslını Kazak halk konuşma dili oluşturmaya rağmen Arap, Fars ve Rus dillerinden kelimeler de kullanıyor. Devrinin bir tanığı olarak şairin kullandığı dil, Kazak toplumunun siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik yaşamını gösteriyor. Arap, Fars ve Rus dillerini bilen şair, bu bilgilerini güçlü bir sanatçı olarak büyük

bir beceri başarıyla kullanmıştır.

Şiirlerinde görülen yabancı kelimeler ve tamlamalar Arapça ve Farsça'dır. Rusça kelimeler ise o devrin getirdiği değişimlerden kaynaklanıyor. Kazak toplum ve kültür dünyasına yavaş yavaş girmeye başlayan Rusça kelimeler, XIX. yüzyıl ikinci yarısındaki sosyal, siyasi ve kültür yaşamım gösteriyor. Şair yabancı kelimelerden ölçülü bir tarzda yararlanır. Kendisi de bu konuda "Böten sözben bilgansa söz arası, ol akının bilimsiz başarısı" diye uyararak, yabancı kelimelerle sözün bozulmasını, şairin bilimsizliği olarak görür. Abay'ın eserlerinde yaklaşık 578 ödünç kelime ve tamlamaya rastlanıyor. Onların 407'si Arap, 50'si Fars kaynaklıdır. 62'si Rus, 5'i Latin, 27 kelime eski Şagatay lehçesinden, 25 tanesi Tatar, Nogay lehçelerinde kullanılıp, bugünkü Kazak Türkçe'sinde kullanılmayan kelimelerdir. Birer adet Yunan, Polonya, Çin kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimelere Rus dili aracılığıyla benimsemiştir ("ABAY" ENSİKLOPEDİYA, 1955: 63).

Abay,kendisinden önceki kültür sürecinin bir sonucu olarak, kültür birikiminin üzerinde ortaya çıkmıştır. Klasik doğu edebiyatını, Rus ve Avrupa edebiyatını, çağının ilimlerini iyi bilen, bilgili şair söz sanatını yeni safhaya yükseltmiş, önceki şiir geleneğini zirveye ulaştırmıştır. Şiirlerinden bu geniş kültürün izlerini görmekteyiz. Görgü, bilgi ve düşünce unsurlarını didaktik bir zihniyetle ifade eder, histen fazla fikre hitap eder.

Abay, düşünce ve duygularını ifadede Kazak halkının kelime hazinesinden yararlanmıştır. Onun kelime hazinesinde arkaik kelimeler, ödünç kelimeler ve kendisi tarafından türetilmiş kelimeler de bulunmaktadır. Şair yeni kelimeleri iki tarzda türetiyor:

1. Eskiden kullanılmayan kelimeyi edebi dile getirmek;

2. Eskiden edebi dilde kullanılan bir kelimeyi yeni bir anlam yükleyerek, yeni manada kullanmak.

Abay'ın kullandığı, kelime kadrosu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazak edebi dilinin zenginliğini gösteren ve her türlü konuyla ilgili kelime ve kavramlarının imkanlarını göz önüne seren manevi bir dünyadır.

Abay, eserlerinde şairane bir dille sosyal e-ekonomik, eğitim, kültür alanında yeni kelimeleri edebi dile kazandırdı ve edebi dili zenginleştirdi. Bu konuda şair geleneksel öğüt ve nasihat şeklinde değil, her türlü hareketi ve davranışları reel ifade tarzında tasvir etti. Mesela, insanın belli bir psikolojik halini göstermek için dilin bütün imkanlarından yararlandı. Günlük hayatta kullanılan kelimelere üslup yönünden özellik yükleyerek, yeni bir anlamda kullandı.

Şiirlerinde hayal gücü kuvvetlidir. Meselâ, avcılıkla ilgili şiirlerinde doğan ve tilkinin hareketlerini çok güzel tasvir etmiştir. Onların hareketini "kavkan kaguv, salan etuv, avzım aşıp kokaktov, kanat-kuynk sulday" gibi ayrıntılı çizgilerle betimliyor. Abay dilinin bir özelliği de, Kazak halkının hayvancılık ve Kazak yaşamına özgü konuşma diliyle ilgili kelimelerini, yeni benzetmelerle edebi sanat hâline getirmesidir. Meselâ;

Külkü: meliş savda,alış, beris: asık utıs gibi benzetmeler yapıyor.

Abay dili milli karakter taşımaktadır. Eskiden kullanılan elbise, silah ve araç adları halkın kullandığı kelime ve deyimleri özenle mısralarına yerleştirdi. İnsan yaşamında ve gündelik hayatta bulunan maddî ve manevi durumlarda ilgili kelimeler çok kullanılıyor.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kazak toplum hayatında, ülkenin yönetilmesi ile ilgili siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda büyük değişiklikler oldu. Abay'ınkullandığı kelime kadrosunda bu değişiklikleri gösteren kelimeler çok bulunmaktadır. Meselâ, yönetim sistemi ile ilgili; "bolıs, starşın, candaral, oyaz, kandidat, saylav, şar, tas, şabarman, atşabar, ulık gibi... Mahkeme ve kadılıkla ilgili; zan, zakûn, şeriat, küe, biy, bilik, canberuv, antka salvu vb ("ABAY, ANSİKLOPEDİYA, 1995: 37B-380).

C. Abay Şiirinin Dili ve Üslubu

1.Abay'ın Şiirlerinde Edebi Sanatlar

Abay şiirlerinde atasözlerini, *irsâl-i mesel* yoluyla ifade ederken aynen almış yada vezne, kafiyeye uydurmak gayesiyle küçük değişiklikler (kelimelerin yerini değiştirme, kelime çıkarma

gibi değişiklikler) yapmıştır. Bunları ifadeyi kuvvetlendirmek için şair, bu tarz örnekleri şiirlerinde çok kullanılmıştır. Nasihat-öğüt konulu şiirlerinde çok kullanıyor. Kullandığı atasözlerini konu bakımından sanat, insanlık, sevgi ve ahlakla ilgili olanlar diye tasnif edebiliriz. Meselâ; "Enbak etsen emersin" atasözünü, şair

"Enbak etsen erinbey

Toyadı karnın tilenbey" diye değiştirerek kullanır.

"Eki keme kuyrığın, ustagan suğa ketedi" atasözünü,

"Eki keme küyüğün, usta cetsin buyrığın".

"Çarlığın bir toygan-şala bayıganı" atasözünü,

"Bir toygan-şala bayıgan degen Kazak, Et körinse kaytedi küysey bermey" şeklinde kullanır.

"Sabır tubi sarı altın" atasözünü

"Sap-sap, könlüm sap, könlüm şiirinde telmih yapıyor. "Kara kıldı kak cargan" atasözünü şiirinde "Akıldı kara kıldı kırıkka bölmek, Er nersege özündey bağa bermek" diye kullanmıştır (s.:66)." İt marcandı ne kılsın" degen söz bar ciğitter bir oylanar (s:91).

Bayağı cartas-bir cartas,

Kank eter tükti baykamas (s.: 141).

"Cetim koz-tas bayır,

Timler de otgar"

"Auzimen orak örgan önkeu kırtın": Auzimen orak oru deyimi

Altı bakan ala auız bolu", "kulın taudau tavisu; "Malıma şılбір beru", "başka şauıp töske örlev", "karagaydı talga, calgau", "su tökkisiz corga" vb. atasözleri kullanılmıştır.

Didi eşkun çıka mı kuyuma didüm çıkar câna

Ayıtdı kim nedendür dirsın didüm ki göz terazüdür (ZATİ DİVANI, 1968: 233)

Nice da'vâ idup yok dur dimem misli mülk içre

Neseldür bu iki dirler göz terâzüdür akıl mizan, vasıl (EYÜBOĞLU, 1973: 211)

"El terazi, göz mizan" veya "göz terzi akıl mizan atas zûne işaret edilen divan edebiyatı örnekleri (AKSOY, 1981: 223).Divan şiirlerinde kullanılan terazi, ölçü motifi Abay şiirinde şu tarzda Abay'da, "Akıl mizan ölçev.kıl" (s. 93)

"Tenri-Kazı Tas tarazı,

Tentekti suramas dep kalma,

Sert büzgannın bil, artı-şok. (Kurnaz, Cemal: s.: 11)

Cinâsda şekilce bir, manaca ayrı tek bir kelime iki kere zikredilir.

"Cüz karaga eki cüz alarman bar,

Bas kötertpes-ayagın tekserem dep"

"Bas" kelimesi :baş anlamında baş-öncelik anlamında kullanılmıştır.

"Bir atka cüz kübilgan cüzü küygir,

Öz üyünde şartıgen panı kursın!"

cüz: yüz demek (sayı)

cüz: yüz, sima, (ruy.)

"bektikti bireu bektep tura almay cür,

O dağı urı-kardı tıya almay cur, "

Bek: bey, efendi.

Bek: pekiştirmek.

"Ku şalbar kulığına bolgan aygak,

Tizesin sozğulaydı kaytalansa-ak",-

ku: kuru anlamında,

kuluk: huy, kurnazlık

"Betim barda betime kim şıdar dep,

Kimi pandau keledi kimi tantık,

Betim: güzelliğim, anlamında

Betim: rüy.

İnsanlar dış dünyadaki hadiseleri, kendilerini etkileyen güzellikleri, o anda içinde buldukları ruh haliyle bakarak değerlendirir. Bu durumda kendilerine göre bir sebep icat eder, ayrı bir yorum getirir. Şahsi duygu ve hayalleriyle ilgili bir edebi sanat hüsn-i talil kullanılmıştır.

Cark etpes kara könlüm ne kılsa da,

Aspanda ay menen kün şağışa da (s: 159)

Kızıl aray sarı altın şatırına

Kunnin keşke kirgenin kördi küzim (s:174)

Anlam yönünden bir araya gelmesi zor olan kelimeleri bir arada bulundurarak iki, bazen üç kelimededen tamlama yapılmıştır.

Kızıl balak kırannın...

Könildin caulayınan el ketken be...

Karangi sanırau kavgi aklı cengek...

Capıragı kuargan eski tümit...

Istık kavrat, nurlı akıl, cılı cürek...

Asan curek, dolı kol

Abay'ın şiirinde sık kullandığı edebi sanat türü ses tekrarlarıdır. Şiirde teşekkül bakımından benzeyen ünlülerin bir mısradaki kelimelerin bünyesinde veya önceki yahut somaki şekilde arka arkaya tekrarladığı da olur. Buna assonans denir (MACİT, 1996:73).

"Ospanga" şiirinde mısralarında "c" sesinin tekrarlanması ile ahenk kurulmuştur.

"Sorlu asık Şargausa da, saginsa sa,

Car tayip, caksı sözden çanılsa da..."

"Kıska künde kırık curge koyma koyup...

Kacımas hayta aynımas kayran tatu...

Kar tepkende kacımas kayran cılkı,...

Arsız adam arıandap arııldaydı...

Kavran könül kayıspay hayrat etti...

Cılı cüzben cıldızlar cılcıp cürüp

Bir maksattan dolayı, sözü hem hakiki hem de mecazi anlamlara uygun olarak kullanmak kinaye sanatıdır. Abay'ın "Kökbay'a" şiirinde ayıplayıcı kinaye kullanılıyor. "Kulembay'a" şiirinde ise çirkinini güzel gösteren, kabalığı hafifleten kinaye kullanılıyor. "Baymagambet'e" katının artman şıgargan ve " Kızdara" şiirinde kinaye sanatı, çok şiddetli his ve heyecanları ifade etmek için kullanılmıştır, seslenmektedir.

Koca hafız-bu hemmesi!

Medet ber, ye, şagiri feriyad!

"Ayagındı andap bas, ey, Caksılık!"

"Curegim, oybay, sokpa endi!

Bola berme tum külki

Kör meysin be, tokta endi,

Kimge sensen, sol şiyhi (s : 195)

mısraları *nida* sanatına örnektir

Abay, *mübalaga* sanatını da yerinde kullanmıştır. O karakterlerini sadece konuşturmamış; aynı zamanda da davranışlarını abartarak göstermiştir. Onlar için butup, şatu filini kullanıyor. Sadece övünmüyor., (esiru), yani övünmenin en üst noktasına kadar, "masraf ederse masrafa belden batar, vermek yerine tıkamak kullanılıyor. Örneğin, balısın cüregi cay lüpildemeydi: suldaydı. Karakterinin hissedilebilecek duygu, hareketini en üst noktaya kadar götürür.

İştikak, aynı kökten gelen kelimeleri yan yana kullanmaktır. Abay şiirlerinde bu sanata da rastlanıyor.

Kerenau kerden, bir kerim...

"Senkou, şalkıp, şaşpay ma..."

Sendire almay, sene almay, sendeledi...

Eser, esirik bolmasan.

Lügaz, her hangi bir şeyin, çeşitli özellikleriyle tasvir edilip açıklandığı manzum bilmecelerdir.

Alla mıhtı caratkan segiz batır,

Bayagıdan sogısıp eli catır.

Kezekezek cıgısıp, catıp-türüp,

Kim cıgarı belgisiz tübinde akır.

Müni tapsam oylanıp, akın deniz,

Taba almasam, akıldı bolar nemiz?

Kıs penen caz, kün men tün, tak nenen eyip,

Caksılık pan camandık-boldı segiz.

Kara cer adam zatka bolgan meken,

Kazına işi tolğan erturli ken.

İşinde cuz mun türli, asılı bar,

Soların en artığı, nemene eken?(DEMİR:192)

Telmih, ifade içinde zikretmeksizin her hangi bir kıssaya geçmişteki bir olaya, meşhur hikayelere,efsanelere, malum bir şahsa, çeşitli inanışlara, ayetlere veya hadise ya da yaygın bir atasözüne işaretler.

Carlı aladı: hizmetpen ötkerem dep,

Elubası-şar salıp, lep "berem"dep (s.75)

Bu şiirindeki "şar salı" ifadesi, o dönemin sosyal hayatının bir olayına işaretler.

O dönemde seçimlerde şar salacaklarmış Oy sayısını ona göre çıkaracaklardır.

Şortanbay Didat penen buhar cıray

Öleni biri-caman, biri-kurau (s: 118)

Bu şiirde Şortanbay, Dulat, Buhar gibi Kazak halkının büyük şairlerine işaret vardır.

Nunu cazgan bilgen kul,

Cıdamahi Davani

Solay depti ol şınşıl (s:91)

Celâlü'd-din Devvani, Muhammed b. Esâd (aH. 90 B H. 1502) Aklak-ı alâli eserinin yazarına işaretler (LEVENT,1973:235)

Bazı şiirlerinde kendi hayatı ile ilgili işaretlere rastlanıyor. Meselâ;

Atadan altau,

Anadan törteu

Calsızlık körer cerim cok

mısralarında kardeşlerinden bahsediyor.

İmamsızlık namazda-

Kızılbastın salgan col (s:143)

"Kızılbast" kelimesi ile, acemlerin imamsız namaz kılabilirler âdetlerine işaret vardır.

Tensik, duygu ve düşüncelerimizi ifade ederken onları önem sırasına göre derece derece çıkararak veya indirerek tertip ve tanzim etmektir. Duygu ve düşüncelerin ifadesinde derece derece yükseliş bulunmasına Abay'ın şiirinde rastlıyoruz:

"Keldik talay cerge endi

Sergi könlüm sergi endi"

"Üç, könlüm, köke, kergi endi"

"Örbi, sözim, örbi, endi"

Bu şiirinde "endi" Türkiye Türkçe'sinde, artık, "imdi, şimdi" anlamına gelen kelime tekrarlanarak duygu ve düşüncelerin düzenli bir şekilde

sıralanarak, şiire ayrıcalık katıyor.

"Divan şairlerinin kullandığı bazı yeni redifler, aynı zamanda birer belge niteliğindedir. Redif olarak seçilen bu kelimelerde, şairlerin ve aynı zamanda içinde buldukları toplumun psikolojisi de yansıtılır". (KURNAZ 1995:65).

Köp casamau, kök organ,

Carası ülken cas ölm

Kün salgan cerdi tez organ,

Künşil dünye has ölm.

Artına belgi kaldırmay.

Bayırı kattı kas ölm

Cılamayın desem de

Şıdarlık pa osı ölm...

"Koydan konır, cılkıdan torı Beken

Adaldıkka bar eldin zorı Beken

Uri varı kobeyip, K... şomelip

Nede boldı bar eldin korı Beken... "

talau söz budan burın köp aytkanmın,

Tübin oylap, vayım cep aytkanmın,

Akıldılar arlanıp uyalgan son,

Oylanıp tüzele me dep aytkanmın.

"Ölüm, ölüm", kelimesi tekrarlanarak, ifadeyi güçlendiriyor. "Aytkanmın" kelimesinin de tekrarlanılmasındaki amaç esas fikri vurgulamaktır.

Tecâhül-i arif, insanın bildiği bir gerçeği bir noktaya bağlı olarak bilmeyormuş gibi görmektir. Düşünce ve fikrin, bilginin noktaya dayalı olarak ifade edilmek suretiyle söze etkinlik kazandırılmasıdır.

"Süm dünya tonap catır, isin bar ma?"

Bayağı küş, bayağı müsın bar ma?

Aldı ümit, artı ökiniş.

Aldamşı ömir celigin cerge tıkpas kisin bar ma? "

"Balalık öldi, bildin be?"

Cigittikke kaldin be?"

Çığittik ötti kördın be?"

Onun şiirlerinde *istifham* sanatı da kullanılır.

mıdır. Doğrudan doğruya heyecana bağlı sanatlardan olan istifham hayret, şefkat, elem, nefret, kin gibi heyecan ve duyguların soru şeklinde ortaya çıkmasıdır. Bu sorulara cevap verilmez.

Teşbih, aralarında çeşitli yönlerden benzerlik kurulabilen iki şey veya şeylerin benzerlik itibarıyla zayıf olanı kuvvetli olana benzetmek sanatıdır.

Abay, Kazak halk dilinin yaşama ilgili kelimelerine şairane bir sıfat yükledi. Çizmiş olduğu güzel kız portrelerinde klasik edebiyatın motiflerini görebiliyoruz.

*Kakagan ak kümisteu ken mandaylı,
Alası az kara közi nur caynaydı.
Cinişke kara kası sızıp koygan,
Bir cana uksatanın tuğan aydı.
Yüzü ak gümüşe benzeyen, gözü kara,
Saçı kara, kaşu kara, hilâla benzeyen*

Klasik divan edebiyatı geleneğinde bir güzel portresi çizmiştir. Devam ettirirsek; gülüncü bülbüle, beli çubuk gibi, saç telleri ipeke benzetiliyor.

Şu mısralarda parçayı ifade ederek bütünü kastediyor.

*Terin sat pau, telmirip közin satıp
Tep tegis curtın beri boldı alarman. (s:75)
Terini satmak: çalışmamak,*

Közin satmak: emek vermeden sadece bir şeyi istemektir.

*"Kara karga sıkıldı sulasar curt"
Kalabalığı kara kargaya benzetiyor.
"Kim köp berse, men sogan sert berem " diyerek
Kabagan itşe öşigip sıga keler, (s: 76)*

"Men kapsam bir cerindi böksorem" diyerek, kin duyan insanı köpeğe benzetiyor.

*Sen-caralı colbaris en,
Men kiyilitin lağı em.*

Sevgili ve sevilen yaralı parsla geyiğin yavrusuna benzetiliyor. Abay'ın şiirlerinde soyut kavramları somut nesnelere benzetmenin güzel örnekleri vardır.

Talaptın minip tnjparın:

Merak gibi soyut kavram küheylana benzetiliyor.

Capırağı kuargan eski ümit, (yaprağı kurumuş eski umut)

Cüreğim menin kırık camau (yüreğim benim kırık yamak)

Kökirek közi: (gönlün gözü)

Bir şeyi gerçek anlamı dışında çeşitli yönlerden benzediği başka bir şeyin adıyla anmak *istiaredir*. Burada söz gerçek anlamının dışında kullanılıyor. Bir yönden *istiare* kısaltılmış *teşbihtir*.

Aşım -aşı gan uv (Öfken acı ağı);aum kermek (düşünecek acı) (s.:73)kalm elim, kazağım, kayran curtım ustarasız auzına tusti murtın (s.:80) "

Halkın cahilliğini, karanlığını "usturasız ağıza kadar inen bıyığa" benzetiyor.

"Erkim bir it saktap cur ırldatıp" (s:80). Burada bir köpekten bahsedilmiyor,içinde bulduğu halkın bir psikolojik durumundan, hased gibi soyut kavram anılıyor.Aş cilan, aş baka küpildekter kişi eken dep ülkennen uyalmay cür (s.:82). Gençlerin edepsiz hareketi aç yılan ve aç boğaya benzetiliyor. Suik muz - akıl zerek (s.:146)Zeki akıl soğuk buz gibi.Siz-calın şok, biz-bir may (s.: 154) Siz yateşli hör, biz-bir yağ.Siz-bir sunkar şahbaz (s:155) biz kırgaul, siz-tuygın (s.:155) kaygın kıs, cüzin-caz, (s.:188)

Ömir, dünya degenin.

Agıp catkan su eken

Caksı-caman körgecin,

Oylau bersen u eken (s:196)

Ömür, dünya dediğimiz akar suymuş,

İyi kötü gördüğümüz, düşünürsek ağmış.

Karaşada ömir tür,

Toktatsan toksan köner me? (s:240)

İnsan ömrünün 50 yaşını sonbaharla anıyor. İnsanın psikolojik hallerini, davranışlarını, insanın soyut özelliklerini şu örneklere benzetiyor: kulık satur (kurnazlık satmak), külki satu (gülkü satmak), kulağın satuv (kulağım satmak), söz satuv (sözü satmak), cüvegin üstap satuv (yüreğin satmak), maktan izdev maktan kuv, maktange

salınuv; (övmünmeye düşkünlük insanın kötü huylarının bir olarak devamlı şiirlerinde karşımıza çıkar.

İnsan dışındaki canlı varlıkları veya eşyayı duyan, düşünen, hareket eden insan kişiliğinde göstermeye kişileştirme veya *teşhis* sanatı denilir.

"*Cas cürek cayıp causagının*

Talpıngan şıgar, ayga alıs... insanda olan özelliklerle vasıflandırıyor.

"Uzaktağı aya uzatılan yürek parmakları" ne benzetiliyor.

Men kördim kökün gacap casalganın...

Cer uyıktap, kök şıl sık pen bu alganın...

Şair ifadesinde "yer insan gibi uyuyor"

Kovadı bir kün cas bult.

Cartastın tösin küşaktap.

Kaya gövdesi, bultgenç insan oluyor.

Kavkazday Küzda tугan perzentten min,

Bultın sütin içip ercetkenmin...

Bultın sütünü içip büyüyen insan,

diye bultu kişileştiriyor.

Şair, bu mısralarda karın beyazlığını bürkütün karalığını ve tilkinin kızıl rengini bir arada suya giren gerçek bir güzele benzeterek kişileştirme yapmıştır.

Carık-curık etip ekevi aykasadı, Ceke

batır şıkkanday kan maydanga.

Doğan ve tilkiyi savaştan kahramanlara benzetiyor.

Kar-appak, bürkit-kara, tilki kızıl,

Uksaydı kasa sulu şomilanga.

Appak et, kıp kızıl bet, cap-calanaş,

kara şaş kızıl cüzdi casırganda

küyewi er, kalındığı suluw bohş, diye,

Şair, bürkit ve tilkinin hareketini guveye, geline benzeterek teşhis sanatı yapıyor.

Kayırsı şal-kempirdey tüsi ketip,

Capırağından ayrılgan ağaş kuray. (s.: 115)

Son bahardaki ağaçların hali yoksul ihtiyarlara benzetilerek kişileştiriliyor.

Kaz, turna katarlanıp kaytsa bermen,

Astında ak şomşı cür, ol-bir keryan.

Kaz-turnanın dizilerek uçmasını kervana benzetiyor.

Kalın ağaç capırağı,

Sıbrılasıp özdi-özi (s.:126)

Şair ağaç yapraklarını insanlar gibi fisılđıştırıyor.

Kün-kuyev, cer-kalındık sagınısıp,

Kumarı ekeninin sonday küşti.

Bahar mevsimindeki güneşi güveye, yeri ise geline benzetiyor ve insan hareketine benzetiyor .

Ay, culdızğa cılı cel havar berip, Can

canvar kuanar toyga elirip. Azdı ak

körpesin silke tastap, Cer külimler, önine

Şıray berip (s.: 172)

Ay yıldızlar haber veriyor, hayvanlar düğün yapıyor, yer beyaz yorganım bir tarafa sıyrıyor ve gülümsüyor. Yani insanlara ait durumları ifadeyi kuvvetlendiriyor.

"Kış" şiirinde de teşhis sanatım kullanarak Kış mevsiminin tasvirini yapıyor.

"Ak kıyimdi, deneli, ak sakaldı...", Kış insan gibi nefes alıyor: "Dem alışı-üskürük, ayaz ben kar", başını sallarsa her salladığında kar yağıyor. Burada hüsn-i, talil sanatı da kullanılmıştır. Yani kış mevsiminde karın yağışının sebebi o karakterin başını sallamasındadır. Kış insan gibi öfkeleniyor: "boroday bürk sark etip doldanadı", şairin benzetmelere Kazakların anlayabildiği kavramları uygulayıp, milli renk katıyor: "bolıs boldım mineki" şiirinde *tenasüp* sanatı vardır. Bolıs portresini çizmekte; dalpıldap barkıldap, bartıldap tarkıldap, karkıldap, şartıldap gibi kelimeleri bir arada kullanarak insan karakterini tanımlıyor. Bunlar birbiriyle ilgili birbirleriyle tamamlayabilecek anlam taşıyan kelimelerdir.

Abay, "Ölen sözün padşası söz sarası...", "Bireydin kisisi ölse, karalı-ol...", "Özgege könlüm toyarsın..." şiirlerinde şiir, şarkı ve söz sanatına büyük değer veriyor. Söz sanatının halkın yaşamıyla bağlı olduğunu, şairlerin toplumdaki yerini, hedefini belirtiyor. Söz sanatına halkın

fikrini, düşüncesini, hedefini ileri sürebilme görevini yüklüyor.

Şair nasıl yazmalı, hangi açıdan değerlendirilmeli, nasıl yaklaşmalı? Şair coşkusunu, ilhamını nasıl kullanmalıdır? Bu sorulara cevap arıyor. Şairin hayatın gölgeli taraflarını, cahillik zalimliğinin açıklanması ve eleştirilmesi gerektiğini ifade ediyor.

"Kırança karar kırımga,
Mun men zori kolga alıp.
Kektenip nadan zulumga,
Şiirşik atıp, tolganıp...

Izalı direk dolu kol,
Uı siya, aşçı til,
Ne cazıp ketse, cayın sol,
Cek körsender özin bil..."

Abay, eserinde şiir ve şair hakkındaki görüşlerini dile getiriyor. Şaire, şiire, söz sanatına verdiği değerden sanat anlayışım görebiliriz.

Abay'a göre şair önce ele aldığı konunun ve ifadenin güzelliğine dikkat eder. Duygu ve düşünceleri şiir haline getirmek için şairin, yoğuran bir ifadeyle söylenildi ise söylenen söz mercan oluyor. Söz ve mana bütünlüğü mercan şiirler yaratır. Mısradaki derin mana kıymettir, şiiri süsleyendir. Manalı ifade şiirin asıl maddesidir.

"Tübi teren söz artık, bir baykarsa" Şiire his, duygu ile birlikte mana muhteva katıldığında bir değer kazanır. Onun için şiirde önemli olan söylenilendir. Şair söz tüzeldi, tındavşısı sende tüzeldi" diyerek, kendi şiirlerinin değerinin farkındadır. Bu temayülü onu diğer şairlerden ayırır.

Şiirlerini; işi altın, sırtı kumiş söz caksısın "kazaktın velistirer kay balası" diyor.

Kuattı ottav burkrap,
Vezinge ölşep tizilgen
Canbırlı, sudau sıkrap,
Kök bulttau üzilgen
Kavran til, kavran söz
Nadanga kadirsiz.

O, dili (cay) şimşek, keskin, vezne dizili gü-

zel söz diye vasıflandırır. Bu hususlar devrini sanat anlayışı yanında şairin nasıl bir şiir ortaya koymak istediğini de gösteriyor. Şiirin Tanrıdan, ilahi bir kaynaktan geldiğine inanıyor. Şiiri ancak şair olarak yaratılmış insan söyleyebilir:

Adamnın keybir kezderi
Könilde alan basılsa,
Tenrinin bergen oneri
Kök bultan açılca, (s.:256)

Söz bir sanattır. Şiir kendine has hüviyete sahiptir. "Kuattı oudan baş kurap erkelenip şıgar söz" (s.:256). Şiirin asıl gayesi şiir olmaktır, güzel olmaktır. Şiir için kullandığı belli başlı teşbih ve mecazlar şunlardır:

"İşi altın, sırtı kumiş söz", erkelenip şıkkın söz, ötkirdin cüzi, kestenin bizi, bilgenge mercan, bilmeske arzan söz, calin men ottan caralğan vb. şiiri kalpten geçen bir hadise olarak nitelendirir.

Aklımen oylap bilgen söz
Boyına cukpas sırganar
Intali cursek cezgen söz
Bar tamırı kualar (s.:273)

Düşünce, duygu, his, vezne ölçülüp dizilen ahenkle "Tilge cenil, cüreкке cılı tuip, teptegis cumır kelsin aynalası (s. 114)."Kazakka ölen degen bir kadirsiz" (s. 115) Ölendi aytpak tugil, uga almausın, Autsen da, uddesmen şıga almausın. (s. 117).

Kök topta söz tanırlık kişi de az-ak.
Onday cerde söz ayıp bolma mozak (s. 118)
Sözümde caz bar şıbinsız,
Tmdauşımdı uğımsız
Kılıp tenrim bergen-di. (s: 166)

Şiiri söyleyenler ve dinleyenlerin cahilliklerinden söz tanımayışlarından yakınıdır. İlimsiz şiir olamayacağım belirtiyor. "Ölen sözün patşası söz sarası" şiirinde şairi pehlivana benzeterek, pehlivanlığa bilginlik hususunu ekliyor. İyi şiir bilginliğin ifadesi diye biliyor. Kendisine kadar yazılan şiirlerin bu seviyeden görünmediğinden bahseder.

Şortanbay, Dulat penen buhar jırav

*Öleni biri-camav, biri-kurav.
Etten dünyeye-ay, söz tanur kişi bolsa,
Kemşiliği er cerde-ak körinip tur-au.*

Şiiri itibarını, değerini, dini bilgilerle ispatlıyor. Peygamber, İslam önderleri, evliyaların şiire rağbet gösterdiğini ifade ediyor.

Şair kendisi hakkında da bir takım teşbih ve tasvirlerde bulunur.

"Men cazbaumın ölendi ermek için "

*Cok-bardı, erteğini termek için
Kökiregi sezimdi, tili oramdı
Cazdım ülgü castarga bermek için
Bu sözdü tasır ukpas, talaptı ugar,
Könlinin közi aşık, sergek için.*

O, şiirine herkesin söyleyemediği manaları yüklüyor. Herkesin ağzında söylene söylene eskimiş manaları söylemeyi şiir için uygun bulmaz. Eski şairleri bunun için eleştirmektedir.

"Söz ayttım " azret Ali aydaharsız

Munda çok "altın yek, sanala kız" (s.:145)

Bu mısralardan şairin kendini devrinin yeni safhalı şiirini yazan şair olarak gördüğünü anlıyoruz. Şair, şiirlerinde devrinin şiiri ile çevrenin münasebetini de aksettirmektedir. Şair orijinal ifade peşindedir. Bunun için de devrinin ötesinde bir şiir anlayışına sahip olduğunu belirtir. Kendi şiirlerinden de anlaşıldığına göre eserlerine üslubunun damgasını vurabilen, kendi sahasını açan sanat anlayışına hakim söyleyiş tarzıyla şiir yazandır. Şiirlerinde şair kendisinin yeterince değerinin anlaşılmadığından yakınır. Abay, şiiri, sözü anlayan ve ona itibar eden kimselerin olmadığından şikayet eder (s: 5).

*Eveli ayet, hadis-sözün bası
Kosarlı beyitsimal keldi arası,
Kıysınunen kızıktı bolmasa söz.
Nege aytsın peygamber men om
Allası Neşitten kulpa okıgan gulaması,
Munacat valilerin yar nalası,
Bir sözün bir sözüne kıyıstırar,
Erbiri kelgenince öz şaması (ş: 114)*

Abay, şiire yeni bir muhteva kattığı kanaatindedir. Onun, yaşayan şairleri eleştiren şiirleri de vardır. Abay'dan önceki edebi eserler kahramanlık destanları, aşık destanları bütünüyle rağbet ve itibarını kaybeden, artık kimsenin dinlemediği, dinlese de zaman geçirmek için dinlenen, hiçbir değeri, kıymeti kalmayan şiirler olarak değerlendiriliyor.

Eski şairleri:

*Buringi eski bidı tursam barlap,
Makaldap ayıttı eken, söz kosarlap.
Akından akılsız, madan kelip
Kör cerdi ölen kıptı, coktan karmap.
Kobız ben dombıra alıp topta sarnap.
Maktan ölen ayıttı erkimgе arnap
Er elden ölenmenen kayır tilep
Ketirgen söz kadirin curttı şarlap.*

Bu şairlerin tuttuğu yolun sanat yolu değil geçim yolu olduğundan yakınıyor.

*Mal için tilin bezep, canın caldap,
Mal surap bireüdi aldap bireüdi arbab
Cat etdekayırsılık kılıp cürip,
Öz elin baydep maktay kudau kargap (s:115)*

Kendi sanatının değerini belirtiyor. Halka yeni edebiyat gerek diyor. Halkı eğiten usta söz, ayrıca farklı olmalıdır. Derin düşünce, gerçekle örtüşen eğitimci anlam, mana olmalıdır. Yaşam çatışmalarını gösterebilen, halkı, toplumu yeni ufuklara taşıyan hedef sunabilmelidir.

Abay, zaman için, eski destanların, aşk destanlarının artık yardımının azaldığını bildiriyor.

*"Batırdı aytsam el şauup algan talap,
Kızdı aytsam kızıldı aytsam kızdırmalap,
Enşeyin kün ötkizbek engimege
Tındap edin bir sözün Mınga balap.*

Zamanın şairleri, yüklendiği zaman yükünü taşıyabilmeli ve sorumluluğunu yerine getirebilmeli diyor.

*Maksatım-til ustartıp öner şaşmak
Nadannan könlin Tayip, közin aşpak*

Ulgi alsın deymın oyılı cas cigitter.
Duman, sauık ouda çok auel basta-ak (s.: 171)
"Eski bişe otırman bos makaldap,
Eski akınşa mal için tınman zarlop,
Söz tüzeldi, tındaşı sen de tüzel
Senderge de kelemik endi ayandap.

D. Abay'ın Şiirlerinde Muhteva

1. Abay'da Liderlik Anlayışı

"Köp şıldak ne tabar,
Bilemese bir kemel?
Edinitsa - caksısı
Ergen eli beyne höl.
Edinitsa nölsiz-ak
Öz basındık bolar sol"

Her toplumun başında bir yönetici bulunur. Bu liderdir. Abay'ın ifade ettiği "kemeldir". O, zamanındaki liderlerin karşılaştığı problemlerden bahsediyor. Bu problemlerin en büyük nedenlerinden biri de Kazak toplumunun ve onun liderlerinin elinden kaçan özgürlüktür. Rus yöneticilerine tabii tutulmaktadır. İslam düşünürlerinden Farabî, lideri/reis-i evvel başkasından emir almayan kişi olarak nitelemiştir. Farabî'ye göre liderin üstünde başkası olamaz. Eğer olsaydı lider o olurdu (DAVER, 1993: 134).

Abay yaşadığı çağın liderlerinin hiçbir özgürlüğünün kalmadığını, lidere has vasıfların yitirildiğini dile getiriyor.

"Kalın elim kazağım, kavran curtım " şiirinde;
Baş başına biy bolgan önkey kıykım,
Mineki buzgan çok pa eldin sıykın.
Özderindi tüzeler dey almaymın.
Öz kolından ketken son endi öz ırkın " (s.78)

Artık insanlarda liderlik vasıfları kalmadı, liderlerin özgürlüğü yoktur diyor. "Kıykım" (küçük parçalar) artık ili yönetmek değil, ülkeyi bozmakta şeklinde ifade eder. Şu mısralarda zamanın idarecilerini şöyle eleştirmektedir:

"Kızığı ketken el bağıp

Kızığı ketken söz bağıp
Endiği atka mingender
Kunde ertenge talmaydı" (s:102)
'El büligi Tobıktı,
Köp pısıkaka molıktı"

Artık ülkenin ileri gelenlerinin tadının tuzunun, kıymet ve değerinin kalmadığını söyleyemeyen şair, onları küçümsemekte sadece acımaktadır Liderleri "ku starşın, aş biyler, önkey kikim" diyor. Eskiden "Şahin" ise şimdi "serçe" gibi oldu diye hallerine acıyor.

Mez boladı bolısın
Arkaga alık kakkanga
Şeltiretip orısın,
Şendi şekpen capkanga (s:133)

Rus yöneticilerinden hediye almasına sevinerek, onları taklit etmeye çalışır. Şu mısralarda ise etrafına "ucuz" hizmetkarlar toplayıp, kaşlarını çatarak gezen, şöhret için mal ve makam hırsı için, borç harç demeden her şeyi yapan insan karakteri tasvir ediliyor.

Bolis boldım mineki
Bar malımdı şığındap
Tüyede kom attı cal
kalmadı edge uğındap (s:13)

"Bolis olmak için, uğruna gitmeyen ne mal kaldı, ne de can." Diyor.

Amaçlarına ulaşıncı da her şeyi unuttur, borçlarını bile ödemez, yükselme hırsı benliklerin sardığından, gerekirse bu yolda önlerinde engel saydıklarını yok etmekten de çekinmezler. Hasmıyla boğuşma kaçınılmaz hale gelir. Rakibini alt edip de zafer kazandı mı, artık onu kimse durduramaz hale gelir. Bu durumları da çok sürmez, zira ona da bir rakip bulunur. İşleri ters gitmeye başlar, ikbalinin döndüğü zaman da gelir. Aşağıdaki satırlar boksların bu durumunu açıklamaktadır:

Buringıday devren çok
Ulık colı taraldı (s:131)
Yagaleykum-selam

*Bolis, mal-can aman ba
Mınanday da kez boldın
Acıma tökpe zamanga
El biyegen adam cok
Ata menem babanda (s.: 124)*

Liderin görevi, yönettiği ülkeye yolu göstermektir. Çağın liderlerinde bu hususta belirti kalmadığını, onların artık lider olmaktan çıktığını, çünkü onların üstünde, yani onları yönetenler olduğunu belirtmektedir. Şimdiki ülkenin ileri gelenlerinin yaptığı bir tek iş, Rus idarecilerine kazanç getirecek avlar sağlamaktadır. Bunun için hiçbir şeyde, birbirlerini "gammazlamaktan" da çekinmediğini ifade eder. Şiirlerinde zamanın sosyal yapısından şikayet devamlı görünmektedir. Ülkenin ileri gelenlerinin;

"Partiya kurup para algan, peyili kedey baysındar" diye, toplumdaki iş güçlerinin fitnecilik ve kovuculuk yaratmak olduğunu söylüyor.

*"Canı ayaulı caksıga kosamın dep,
Erkim bir it saktap cür, ırıldatıp" (s: 80)
"Alıs, cakın kazaktın beri kangıp,
Ayamay birin biri cür goy satıp.*

"Adam dep esep kılma Ağıbay'ı..." şiirinde Tobıktı'nın Kokşe boyundan gelen Muhur denilen bir bölgenin kadısından biri Ağıbay'ı adaleti unutup, dolandırıcılık yoluna düştüğünü, nefsinin kulu olup rüşvet aldığını ve halkın güvenini yerine getiremediğini eleştiren şair "insandan sayma" Ağıbay'a hükmünü veriyor.

Bu konuyu ileri süren, toplumu eleştiren şiirlerden biri de "Adaskanın aldı cön, artı sokpak..." şiiridir. Bu şiirde Abay halka yük olan kadı, bolıs ve mal mülke heveslenen zenginlikleri eleştiriyor.

*El camagan biyler cok
El kıdırıp sandaldı.
Astının barıp calgaskan,
Akısın eren sol aldı.
Orıs siaz kıldırsa,
bolıs elin karmaydı.
Ku starşın, aş biler*

Aş cüregın calgaudı. (s:112)

Ülke içinde yayılan iftira, insanları birbirine düşürme çabalarının halk içinde büyük huzursuzluklar yarattığını şu mısralarda görebiliriz:

*"Boy aladı" kezinde köp berem " dep,
"Cetpeu turgan cerindi tek berem " dep
biy men bolıs alad, küşin satıp,
"Men kazaktan keğindi ap berem " deo,
Cüz karaga iki cüz alarman bar,
bas katar" bas ayağın tekserem " dep (s:75)*

Bu şiirlerinde kadılar "biyeler cüregın calgamak için" yani kendi çıkarları için halkı Rus "starşınlarına" yani Rus yöneticilerine feda etti. Böyle yapmazlarsa sözleri dinlemez, rağbet bulamaz hale düştüklerini gerçekçi bir dille ifade etmektedir.

*Bolis boldım mineki,
Bar malımdı şığındap.
Tüyede kom, attı cal
Kalmadı elge tığındop (s:128)*

Çağınbolısı "külembaysa" atıfta bulunan meşhur "bolıs boldım, mineki" şiirinde, yaşadığı dönemde "bolıs olmak için neler yapıldığını, ne dolaplar çevrildiğini alaycı bir dille göz önüne sermektedir. "Bolıs'ın rüşvetle ve kavim mücadelesi ile elde edilen bir makam haline geldiğini, samimiyetten uzak, riyakar yöneticilerin ortaya çıktığını" şöyle ifade ediyor;

*"Ulklarım söz aytda.
Bas izeymin şıbindap "*

Rus yöneticileri karşısındaki çaresizliklerini "atların sineklerden korunmak için yaptığı gibi durmadan baş sallama hareketine" benzetiyor. Bu yöneticilerin ruh halini, ülkenin sömürgeci karşısındaki çaresizlik duygusu ve onların yaşadığı şartlar etkisini acı bir manzara şeklinde betimliyor. Şair bütün bunları eleştirmiş ve onların nedenleri üzerinde düşünmüştür. Toplum hayatının bozulmuş, çöküş ve çaresizliğini gören, bütün acılığıyla yaşayan ve duyan, hisseden bir ruh halini yansıtmıştır.

2.Abay'da Ahlâk Konusu

Abay şiirlerinde genel ahlakla ilgili konular, iki temel üzerine oturtulmuştur.

Birinci olarak, kişide bulunması gereken vasıflar "*bes asıl iş*":

İkinci olarak, kişide bulunmaması gereken "*bes düşpan*" insanları iyiye, güzele ve doğruya yöneltmek, topluma yararlı, iyi, ahlaklı fertler yetiştirmek onun her zaman önemli meselelerinden olagelmıştır. Abay'ın eserlerinde, yaşadığı toplumun ahlâk temelleri, kişilik değerleri hasil olmalı düşüncesi aksetmiştir. Şiirlerinde Kazak toplumundaki kötülükleri, insanlar arasındaki davranış ve ahlâk zayıflıklarını eleştirmiştir. Yaşadığı toplumun insanlarına doğruyu gösterip, yanlış davranışlarından sakındırmak amacıyla yazılan "*Filim tappay maktanba*" şiirinde:

*"Pes nersedən kaşık bol
Bes nersege aşık bol*

Adam bolam deseniz..." mısraları ahlak konusundaki fikirlerini özeti nispetindedir. İnsanda bulunması gereken ahlak temelleri ne olmalı sorusuna şair;

*"Tolap, enbek, teren oy, Kanağat, rahim oylap koy-
Bes asıl iş, könseniz..."* diye cevap veriyor.

*Kerek is bozbalage-talaptılık.
Er türlü öner, minez caksı kılık.*

Keybir cigit keledi, közge sımık..." mısralarında her şeyin özüne inilmesini telkin ediyor. Abay'ın gösterdiği insanda bulunması gereken özellikler talep (merak), çalışkanlık, düşünce, akıllı olmak, kanaat ve şefkattir.

*"Castıkta bir külgenin bir karalık,
Külki baklam bir körer bişarabk.
Dueli, öner izdelik, koldan kelse
En bolmasa, enbekpen mal tabalık... "
"Enbek etsen erinbey...
Toyadı karnın tilenbey..."*

mısralarında toplumdaki en büyük kötülüğün

kaynağının cehalet ve tembellik olduğunu söylüyor. Gençlere bunlardan kurtulmanın gerektiğini anlatıyor. Hüner öğrenip, dünyada iyi emeller işlemek gerektiğini, mal mülkü kendisi çalşarak elde etme üzerinde fikirlerini ifade diyor.

"Adaskanm aldı cön, artı sokpak..." şiirinde bu fikri geniş ve açıkça ele alır. Şair bütün toplumu geriye çeken belanın tembellik olduğunu üzülenek belirtir. Tembelliği yoksulluğun kaynağı olarak gösterir. Toplumdaki dış görüntüsünü düzeltmeye çalışan, kibirli gençleri örnek göstererek bu yorumunu açıklamaktadır. Onların yalnız atın terletip, el kırırgan, yani başı boş dolaşan serseri gençleri yeriyor. Böylece;

*"Kalık, Sumdık, urlıkpen mal cıylmas,
Sum nefsin üvir bolsa, tez tıylmas.
Ziyan Şekpey kalmaysın, onday isten,
Mal keler, mazan keter, ar buyırmas "*

mısralarında görüldüğü gibi, üzerinde durulan ahlâk değerlerinden biri de kanaattir. Şairin anlattığına göre kanaat elde bulunana memnun olmak, nefsi sınırlayabilmektir. Onun eserlerinde devamlı görünen ahlâk özelliklerinden biri şefkattir. Adaletli, cömert olma, arkadaşlık, iyilik, dostluk, insanlarla iyi geçinme, izzet, değer, tevazu (alçak gönüllü olmak), bağışlayıcılık insan kalbi ve ruhundan kaynaklanan, insanda bulunması gereken ahlâk özellikleridir.

Gençlere öğüt ve nasihat içeren ve onlarla doğrudan muhatap olarak yazılan şiirleri şunlardır:

"Bir devren kendi küngi bozbalalık'7'Cigitter oyun arzan, külki kimbat", "Fıhm tappay maktanba", "İternatta okıp cür'V'Sevler bolsa kendende'Y'Çaşiktır kumarlık pen ol eke ed", "Atanaga köz kuaniş'V'Zaman akır castar'V'Talay söz budan burın köp aytkanmın", "Menin sırm, cigitter, emes onay", "Osı kımız kazakka", "Kuanbandar castıkka".

Bu şiirlerinde gençlere, başta adalet olmak üzere, iyi nam bırakmak, her işte akli rehber edinmek, iyilik etmek, sabırlı olmak, söz sanatını anlamak, insanlara iyi davranmak, hünerli ve bilgili insanların değerini bilmek, hüner öğrenmek gibi öğütlerde bulunuyor.

Tembellik, başı boş avare avare dolaşmak ve cahilliğin, yol kesiciliğin, şekle ait gösteriş unsurları övünmeye veya birisi övsün diye giyim kuşamını düzeltmeye çalışmak gibi kötü davranışlardan gençlerin uzak durmasını tavsiye eder.

Şiirlerinde tasvir edilen insan tipinde fiziki güzellikten çok ruh ve mana güzelliğine önem verir. Gençlere evlilik konusunda uyarıda bulunur. Evliliği huzur ve mutluluğun kaynağı olarak görür.

"Çigitter oyun arzan, külki kımbat" şiirinde insanların bu özelliklerini en açık biçimde sergiliyor. Çağının gençlerine sunduğu ahlâk anlayışı, gösterdiği insan tipi hakkında şunları söyleyebiliriz:

İyi ahlâklı, hünerli, dürüst, hoşgörü sahibi, kavga ve çekişmeden uzak, tembellik yolsuzluk, hırsızlık gibi toplumsal hastalıklardan uzak duran ilim sevgisi olan insandır. Bunlar, gösterişten, kibir ve yalandan şiddetle sakınmalarını öğütler:

*"Bir cerde birge cürsen basın kosıp, Birini
birin söyle sözün tosıp. Birindi birin gizzet,
hurmet etis, Turganday beyne korkıp, canın
şosıp "*

mısralarında gençlerin birbirine hoşgörü, saygı ve sevgiyle davranmaları gerektiğini ifade eden örnektir.

Bunlarla birlikte şiirlerinde güzel ve çirkin huylarla ilgili özellikler: mizah, sakınma, namus, edep, utanma, riyâ, iki yüzlülük, davet, çağrı, ziyafet, bencillikten kaçınma, mal hırsı, gazap, öfke, hiddet, mal ve servet sınırı, kanaat gibi hususlar üzerinde öğüt, nasihat verilmiştir. İnsanlar arasında söz getirip götürme gibi çirkin huyları kınayan Abay, bu davranışın insanları birbirine düşürdüğünü ve bundan sakınmanın gerektiğini tavsiye eder. İnsanda bulunması gerekli, "İnsanın beş düşmanı" sayılan hususlar içerisinde dedikodu ve iftira önemli yer tutuyor;

*"Adam bolam deseniz,
Ogan kaygı ceseniz.
Osek, ötirik, maktanşak-
Bes düşpanın bilseniz... " (s:92)*

İnsanlığın belirtisi dedikodu ve iftira övün-

meden uzak durmaktır diyor. Bunların insanda bulunmaması gerektiğini söylüyor. Yalancılık, dedikodu, övgü hırsı, boş harcama şairin belirttiği kötü huylardır.

*"Kazaktın kaysısının bar sanası?
Kılt eter de dapdayın bir calası.
Pıskıttın belgisi-arız beruv,
Cok tarsa da bes beresi, altı alası... "*

Ülke içinde yaygın hale gelen ahlâk bozukluğunun bir örneğinin iftira olduğunu ve bunun pek çok huzursuzluğun kaynağı olduğunu bildiriyor.

O, edebi sanatlar ve uzak çağrışımlar gölgesinde günün olaylarını, çağının haksızlıklarını, huzursuzluklarını dile getirmiştir. Ederlerinde hep olaylara ibret gözüyle bakıp, kendine göre değerlendirmekte, öğüt ve nasihate yönelik bir tarz izlemekte.

Halkın dil zenginliğinden ustaca yararlanabilmesi, tefekküre verdiği önem, akıcı üslubu, rahat ifadesi, çağının olaylarını gerçekçi bir gözle değerlendirerek eleştirmesi, ona üstün bir değer kazandırmaktadır.

Çağının toplum hayatında görülen ahlâk düşüklüğünü, açgözlülüğü, mal ve makam hırsını vb. kötülükleri, bunların getirdiği huzursuzlukları ve çağının bozuk düzenim yerer.

Zaman zaman karamsarlığa kaçan ruh sıkıntılarının, bu kötülükler karşısında ara sıra haklı şikayet ve yakınmaların da görülmesi şairin eserlerindeki önemli özelliklerinden biridir. Şair sık sık umutsuzluğa da kapılmaktadır.

"Adam degen dankım bar.

Adam kılmas halkım bar"

Adımız insan ise de, insanlıktan çıkmış;"halkım var", diye üzüyor.

"Kacmas dos halkta cok

Aynı mas dos kayda bar"

(Dos gibi dost halkta yok, sadık dost nerede vardır?)

Alda kör gen artta cok,

"Mıskıl ösek ayla bar"

("Hiçbir şeyin değeri yoktur, her yerde dedi-

kodu ve hiledir.")

*"Kimse dostluk köp ettim Tadı
boldı bir keyis "*

(Kime dostluk etti isem, tadı "incinmektir.") Şair sadece bu özellikleri göstermekle yetinmiyor. Bunların nedenlerini, kaynaklarını ve kurtulma yollarını göstermeye de çalışıyor. O, şairlerinin bütün bu özellikleriyle çağının temsilcisi ve tanığıdır.

3. Abay'ın Din Anlayışı

a. Abay'a Göre Akıl

İslâm filozofları aklın taksime uygun olduğunu söylemiştir. Bilindiği üzere, Aristo'ya göre akıl, nazari ve amelî olmak üzere ikiye, Farabî'de ise "bilkuvve, bilfiil, müstefad ve fa'al akıl" diye dörde ayrılır. İbni Sina ise bu üç esas kuvveti dörde çıkarıp "Meyulânî bilmeleke, bilfiil ve müstefad akıl" adlarını verir ve bunlara "kudsî akıl" dediği beşinci türü ekler, sezgi gücüne dayanan aklın bu mertebesinden tasavvufa geçer (SUNAR;1967:93).

Yunus Emre Risâletü'n-Nushiyye'sinde üç türlü akıldan söz eder (GÖLPINAR, 1965:298). Onlar "akl-ı maaş", "akl-ı maad" ve "akl-ı külli" olarak tanımlıyor.

1. "Biri akl-ı maaşdur, dünya tertiblerini bildürür" Bu aklın en alt tabakası olup dünya işlerinde yol gösterici ve düzenleyicidir. İnsanların dünyada geçim işini düşünür, düzenler, insanlara önce yardımcı olur, sonra da mutluluğa erişmelerini sağlar.

2. "Biri akl-ı maaddur, ahiret ahvâlin bildürür". Yunus'a göre bu aklın ikinci tabakası olup ilimle, irfanla eğitilmiştir. İnsanın geleceğini kavrayan, ahireti düşünen ve ahiret hallerini düzenleyen akıldır.

3. "Biri de akl-ı küllidir. Allahu Teâlâ marifetin bidürür." İslâm âlimlerince taksim edilen akıl kavramı izleri Abay'ın şiirlerinde, görülüyor. Şair, bir düşünür olarak akıl kavramı üzerinde durmuş ve akıl'a birçok görevler yüklemiştir.

miştir.

Abay şiirlerinde Yunus Emre'de görülen üç türlü akıl kavramının aksettiğini örneklerle ispatlayabiliriz:

1. Aklın, dünya tertibini bildirip, dünya işlerinde yol gösterici, düzen oluşturucu olarak görülmesine şu mısralar örnek olabilir:

Söz menisin bilseniz

Akıl mizan, ölçev kıl

Aklın bir ölçü, bir düzen sağlayıcı olduğunu bildiren mısralardır.

Kayrat pen akıl col tabar

Kaşkanga da kuyanga

Adilet, şefkat cimde bar,

Sol carasar tuğanga (s: 213)

Şairin, dizelerinde akıl bir rehber ve yol gösterici olarak algılandığı görülür.

Ar, uyattın bir akıl-küzetşisi.

Ar men uyat sınıbasa, özge kılık

Arın, alkıh-bulkunnin mertebesini (s: 299)

Bu mısralar, aklın bütün dünya işlerinin doğru, ahlaki yönden gelişmesinde büyük yeri olduğunu belirtmektedir.

"Adalet pen akılga sınıtıp körge bilgenin

Bildirer alıs cakıng solardın söyle değenin (s:250)

Aklın burada da ölçü ve düzenleyici olarak görülüyor.

Aspasa akıl kayrattan,

Terenge barmas, üstirtter (s.: 276)

Yunus'ta bilinen irfanla, ilimle eğitilmiş, geleceği kavrayan ve âhireti düşünen akıl, Abay'ın "Adam-bir bok kötergen baktın kabı."; "Nurlı aspanga trısıp öksensin sen"; "Cürekte kayrat bolmasa", "ölsem, ornım kara cer sız bolmau ma?"; "Süm dunye tonap catır, isin bar ma?"; "Molga dostın munı çok moldan başka" mısralarında, insanın bilinç ve zihin sahibi olarak ayrıca yaratılışından bahsediyor. İnsanın hayvan-

dan farkı bilinçli olmasıdır. Buna rağmen bu dünyada ne yapıyor? Çoğu içiyor, yiyor, bununla yetiniyor. Öyle ise insanın yiyecek, içecek deposundan ne farkı var?, diyor. "Benimle sen denk misin diye soruyorsun. Bunlar cahilliğin belirtisidir. Bu sebepten şair, insana verilen akılı sadece dünya işleri ve nefis için kullanmamalıdır; ahireti de düşünmek, akılı hüner, bilim öğrenmek için kullanmak gerektiğini söylüyor. Bu fikir, akılı irfan ve ilmin kaynağı olarak görmektedir.

Üçüncüsü Alalahu Teâlâ'nın marifetini bildiren akıldır. Allah akılla idrak edilirse de, akıla ışık veren Tanrı nurudur. İslam'ın esaslarına sâdik kalarak yapılan araştırmalar, gösterilen deliller kelim ilmini oluşturdu. Kelâm ilmi de Allah'ı tanıma vasıflarından biridir.. Bilindiği üzere kelâm ilminde marifetin vasıtaları havass (hasseler, duygular) ve akıldır.

Abay, Allah'ı tanımaya kendi düşüncesine göre daha farklı yaklaşmaktadır.

*Akıl men havas barlığın bilmendi,
Cürek sezedür", diyor.*

Allah'ın varlığını marifet ilminin vasıtaları olan havâss ("havâss-i hamse-ü zâhiri, dıştaki beş duyu: görme, işitme, tatma, koklama, dokunma) ve akıl da bilemez. Ancak kalp hisseder düşüncesindedir. Bu şiirindeki "havass" kavramı ilmi araştırmalarda görüldüğü gibi (MERZAHMETOV; 1994: 67) Allah veya Tanrı anlamında değildir.

Abay, marifet için akıl ve havassın yetmeyeceğini ifade ediyor. Tam marifet aşamasında olmak için daha mühim bir şeyin olması gerektiğinden bahsediyor. O, Allah'ı ancak kalple hissedebilmektir.

Abay'ın bütün düşüncesi fikrinin doruk noktası olan kalp konusu neyi ifade eder. Bu bizi Abay'ın dinî düşüncesi ile ilgili yeni bir yaklaşıma götürüyor.

Bu güne kadar bilindiği gibi Abay bir İslam eleştircisi değildir.

Abay dini görüşlerini şiirlerinde aksettirmiştir. Mârifet konusunda fikrini şu mısralarında ifade ediyor.

*Akılga sıymas ol alla,
Ta 'rifa 'ha tilim kıska ah.*

*Barlığınca şübesiz,
Neye mevcut ol kua
Akü men havas barlığın
Bilmemdür cürek sezedür,
Mutekalemin mantıkin
Beker boska ezediir.*

Kelâm ilminde "maksusatte his, makûlatta akıla dayanılır fikri tasavvufta insanın görünen ve görünmeyen alemleri bilmesi için insan ruhunun bedende cisim bulması ve kalbin teşekkül etmesi gerekir", şeklinde yorumlanır.

Tasavvuf düşünürü, Kübrevî tarikatının kurucusu Necmeddin Kübrevî (540-618/1145 b-1221)'nin talebesi, Kübrevî tarikatına mensup Necmeddin Razî (573-654/1177-1256)'da daha çok Dâye unvanıyla tanınır. Mirşâdül İbad mine'l-me'bde'ila'l-me'ad adlı eserinde tasavvuf düşüncesini ve edebiyatını çok derinden etkilemiştir.

Dâye'ye göre insandaki bilgi organları ancak insan ruhunun beden bulmasıyla mükemmelleşecektir. Ancak o zaman marifet tam olarak bilinecektir. Şu halde nasıl dış dünyayı bilmek için gereken bilme organları, yani görme, işitme, dokunma, tatma, koklama olarak beş duyu varsa, görünmeyen ruhî âlemi (batın) bilmek için de ayrı bilme organları bulunmaktadır. Bunlar nefis, akıl, kalp, sır, ruh ve hafî olmak üzere beş tanedir.

İç âlemleri bilmek (ALGAR; 1982:13) için yukarıda sayılan beş organdan kalp, diğer bilme organlarını kendi içinde ihtiva etmektedir. Abay'da da bu yorumu görüyoruz. "Akıl ve havas (beş duyu) hepsini kavramaya yetmiyor. Marifet tam olarak ancak kalp vasıtasıyla bilinecektir", diyor. Yani tasavvufî anlayışın akislerini görüyoruz ve bu esassız da değildir.

Abay'ın tasavvuf dünyasıyla bağlantısının kaynaklarına doğru inerek, bu fikirlerinin tabii olduğunu görüyoruz. Abay'ın gençliğinde yazdığı şiirlerinden Nevaî, Fuzulî, Sâdi, Cami, Nizami şiirlerin taklit ettiğini biliyoruz.

M. Avezov "Abay'da bir nevi klasik edebiyat ve sufizm şairlerinin etkisi olduğunu belirtiyor. Buna neden olarak Abay zamanındaki mektep ve medreselerde A. Yesevi, Süleyman Bakırgani, Sopi Allayar'ın eserlerinin okutulduğu biliniyor. (AVEZOV: 127-137) Bunu dikkate alırsak

Abay'daki tasavvuf düşüncesinin kaynağı da belli oluyor.

Böylece, tasavvuf kavramlarının şiirlerinde aks etmesinin tabiliğini ispatlayabiliriz. Bu bölgelerde coğrafi olarak tasavvuf cereyanının bulunması o topraklarda daima tasavvufi cereyanın nüfuz ettiği bölgeler olduğunu gösteriyor.

"M. V-VI. yüzyıllarda bütün İslam alemini kaplayan tasavvuf cereyanları Hârizm sahasında da süratle gelişmiş, büyük merkezlerde tanınmış süfler yetişerek başlarına her sınıf halktan binlerce mürid toplamışlardı. Moğol istilasından önce "Harizm"de büyük bir nüfuz kazanan ve 618'de Moğol istilasından önce dervişleriyle beraber şehit düşen "Kübreviyye" tarikatı kurucusu meşhur "Necmeddin Kübrâvî ile birçok tanınmış halifeleri sayabiliriz." (KÖPRÜLÜ; 1980:204)

Edebiyat tarihçisi F. Köprülü, Kübreviyye tarikatının Harizm dahasında büyük nüfuz kazandığını ve halk arasında etkili olduğunu belirtiyor. Daha sonra bu sahada VI. Yüzyılın son zamanlarında buralara "A. Yesevi halifelerinin gelmeye başladığını ve İran kültürüne tamamıyla yabancı köy halkı ile göçebe Türkler arasında tarikatlarını yaymaya ve telkin etmeye başladığını ifade ediyor." Bunların mühim bir kısmı esasen Harizm'li olup "Yesf'de tarikata giriş âdabını tamamladıktan sonra memleketlerine dönüyorlardı. Harizm sahasına yeni gelerek İslamiyet'i henüz sathi (yüzeysel) bir surette kabul etmiş veya belki de etmemiş-Türk kabilelerinin İslamlaşmasında bunların tesiri olduğu muhakkaktır. Bu Yesevi dervişleriyle beraber buraya "Ahmed Yesevi" nin Türkçe "Hikmet" leri geliyor ve halkın basit dinî yerlerini okşayan, bu eserler burada da samimî bir karşılık buluyordu. "Hakim Süleyman Ata" yı, çevresinin bu manevi ihtiyacını tatmin için, Şeyhi'nin hikmetlerini taklit ederek, "Hikmet" i yazan ilk ve en mühim takipçisi olarak kabul ediyor.

582 tarihinde vefat etmiş ve "Ak Korgan" a defnedilmiş olan bu sûfi, hayatında Harizm'de büyük bir nüfuz kazanmış, öldükten sonra da menkıbelerinin Orta-Asya ve Volga Türkleri arasında unutulmadığını yazıyor. Yesevi tarzında hikmetler yazmak, bedii ve şahsi bir şey değil, daha ziyade "Yesevilik" tarikatına mahsus âdaba âit olduğu için, şeyhine şiddetle bağlı olan "Hakim Süleyman Ata" onu aynen taklit etmiş ve

bu edebi ananeyi ilk defa kurmuş olmak şerefini kazanmıştır. Eserlerinin, sekiz yüzyıldan beri halk arasında devamlı olarak yaşaması bundan dolayıdır." Tasavvuf cereyanının yüzyıllar boyunca halk arasındaki öneminin eksilmemesi ve unutulmaması, kültür devamlılığını oluşturmuştur.

Şu mısradaki kelâmcıların mantıki yaklaşımlarını da kabul etmediğini görüyoruz. Şairin bu konudaki fikri şudur:

*"Alla degen söz cenil,
Aliğa auz col emes.
Intalı cürek, şın könil
Özgesi hakka kol emes "(s:266)*

yani Allah'a kalple yaklaşmaktır. "Allah'ın birliğini ve Hz. Muhammed'in onun elçisi ve peygamberi olduğunu gönülle tasdik, dille ihar ve en iyi eylemlerle izhar etmekten fazla anlamının olduğunu tasavvuf düşünürleri ortaya çıkardı. Tasavvuf düşüncesine göre, ruh asıl özden kopmuş olan bir parçadır ve daima o, aslına ulaşmak ister. "Esasen Allah'tan kopmuş bir nur ve kudret cevheri taşıyan bu varlık unsuru, aslına, yani kendi bütününe karşı derin bir çekiliş halindedir. Fakat İlahi ruhun bir beden bulması ile meydana gelen insan vücudunda, nefis denilen, maddî ve maddeci, geçici unsur, bu çekilişi durdurmak, önlemek gafletindedir. (BANARLI1971: 122)

"Onlar Allah'ı unuturlar ve Allah da onları unuttur (K. 9: 68)" şeklindeki Kur'an'da bildirdiği gibi tasavvufta ruhlar geldikleri âlemde hiçbir şeyi hatırlamaz olurlar. Onların bu gafletten ve unutkanlıktan uyandırılması gerekir düşüncesini benimsemiştir. (TEKİN, 1991)

Tasavvuf düşüncesine göre bu hatırlama imanla olur. Bu imanın özü ise aşk ve özlemdir. Sevgi imanın özüdür, aslıdır. Bu arada Abay'ın düşüncesine göre iman nedir, şairin şiirleriyle cevaplamaya çalışalım:

*"Mü 'min bolsan, aueli imandı bol,
Bendege iman özi aşadı col
Şın oylan da, tazo oyla bir imandı,
Munafık namaz kılmap pa mağlum goy ol." (s:297)*
Şair Mü'min isen imanlı ol diyor ve sonraki

şairlerinde iman nedir?, onu açıklıyor:

*Mahabbat pen caratkan adamzatti,
Sen de süy ol Allanicannan tetti.
Adamzattın berin süy bavırım dep.
Cene hak colı osı dep addetti.
Osı üç süyüv boladı iman-i gül;
İmanın aslı üç dep sen tahkik bil.
Oylan-dağı, üşevin taratıp bak,
Bastı bayla adına, malın tügil "(s.296)*

Abay'ın belirttiği iman-i gül, Allah'ı sev, insanlığı sev gerçek iman budur demektedir. Bu fikri tasavvuf düşüncesinin veya Allah'ı hatırlamanın imanla olacağı, o, imanın özü de sevgi olduğu düşüncesiyle örtüşüyor. Tasavvuf düşüncesinde kalbin yeri, önemi çok büyüktür. Sufiler kalbe çok değer veriyor ve kutsal görevler yüklüyor. Bazı tasavvuf yorumlarına göre "bütün mahlukatın, alemlerin yani kainatın yaratılmasının sebebi ise marifettir. Allah'ı bilmedir.

"Gizli bir hazine idim, bilinmek istedim" - Küntü kenzen mahfiyen-şeklinde ifade edilen bir

hadistir. Bu hadis bütün varlığın yaratılış sebebinin, Allah'ın kendini bilmek istemesine bağlar. Fakat Allah ancak en mükemmel şekilde insanın kalbinde tecelli ederek kendisini orada temaşa etmiştir (ALGAR, 1982: 132). Kalp, bütün görünen ve görünmeyen âlemlerin özünü kendinde toplamıştır. Asıl olan ruhun bir parçası insan kalbinde tecelli etmiştir. Bu yüzden de marifeti ancak kalp bilebilir. Abay'ın dediği,"Akıl ve havas varlığın bilmeydür, cürek sezedür" demesi, dinî, akılla eleştirecek kavramak değil, tasavvuf düşüncesinde benimsenen Allah sevgisi ve marifeti kalple bilmektir. Kuran'da şöyle der: "Allah onların kalplerinde imanı tespit buyurmuştur" (K: 58:22)

Yunus Emre

*Severim ben seni candan içeri
Yolum vardır bu erkândan içeri
Beni bende demen bende değilim
Bir ben vardır bende benden içeri
Nereye bakar isem dopdulusun
Beni sorma bana bende değilim
Suretim boş yürür dondan içeri*

*Senin aşkın beni benden alıptır Ne
şirin dert bu dermandan içeri*

Abay Kunanbay bu fikri şöyle anlatıyor

*Akıl men can-men özüm, ten-meniki, "Meni"
men "menikinin " mağnası-eki "Men "
ölmekte tağdır çok auel bastan,
Meniki ölse, ölsün, ogan beki.
Malga sat, paydağa sat kılığında,
İlayla ılay oymen tunğındı,-
Sonda ömirden aldamaşı bola almassın.
Ol bidirmey urlamak kızığındı
Adam gapıl dünyeni der meniki
Meniki dep cürgenmin beri omla
Ten kalıp mal da kalıp, can ketkende
Sonda oyla boladı ne seniki*

Abay'ın şiirlerindeki tasavvufi düşünce akisleri "Ölse öler tabiat, adam ölmes" şiirinde görebiliriz. Bu şiiri Yunus Emre'nin "Severim ben seni candan içeri" şiiriyle manen benzerlik gösteriyor. Tasavvufi düşünceye göre, insanda can, öteki ten iki hal vardır. İnsanda ten onun görünen tarafıdır. Bu, "sözle görülen, cism ve nesâfeti olan nesnedir" (BANARLI, 1971: 122). İnsanda iki türlü can vardır. Biri, canlıların hepsinde varolan, canlıyı diri tutan ve bu dünyada mevcut olmasını sağlayan kudrettir. Buna hayvani can denilir. İkincisi insandaki ilahi cevher'dir. Tasavvufi düşünceye göre, asıl olan Nur Allah'ın insana uflemiş ruhudur.

Abay'ın şiirlerinde insan canı hakkında bu iki anlayış ta görülüyor.

"Can" kavramının birincisi, hayvani can hakkındaki fikirleri şu mısralarda görülüyor:

Sanalı can könnedim sözdi ugarlık...

İki kıymet bir canga adilet pe,

Kan kara bir canmın, canı cara(s. 176)
(MIRZAHMETOV, 1994:46)

Ölse, öler, tabigat, adam ölmes, Ol birak kaytıp

kelip oynap-külmes "Meni" men "menikim "

*ayrılmanın "Öldi" dep at kayıptı önkey bilmes.(s:
227)*

"Men" diye açıklayan bedenden ayrılabilen, "akıl men cannan oluşan, can anlamında kullanılıyor. Daima asıl özüne kavuşmak isteyen ve özlem içinde olan ruh bir çalışmada "Mandeist ve maniheist görüşler dahil olmak üzere diğer agnostik görüşlerde bedenden ayrılan ruh bir kuş gibi tasavvur edilir. Esasında ruhun bir kuş gibi tasavvuru agnostik görüşleri aşan ve daha da gerilere ulaşan bir tasavvurdur. Bu görüşlerin bir uzantısı olarak bu tasavvurun hem İslâm tasavvuf edebiyatına, dolayısıyla Türk tasavvuf edebiyatına ve divan edebiyatına girdiğini bildiriyor (TEKİN, 1991:11).

Burada da ruhu kuş olarak sembolize eden en önemli tasavvuf eserlerinden birisi Artar (öl. 1193)'ın Mantıku't-tayr adlı eseridir. İkincisi İbni Sinâ (öl. 1037)'nin yazdığı felsefi-mistik eseri Risâletü't-tayr'dır. Maddeden kurtulmuş ve ilahilik kazanmış olarak Allah'ın bulunduğu yere doğru yükselen ruhtur kuş. Canın, ruhun böyle maddi bedenden ayrılabilir tasavvur şeklinin İslam felsefi-mistik eserlerinde, tasavvufta olduğu biliniyor. Abay araştırmacısı Muhtar Avezov Abay'ın İslamî doğu dünya görüşünden gelen fikir ve görüşlerinin kaynaklarını gösteriyor. Abay bunları medresede okuduğu yıllarda, Orta Asya, Doğu Türkistan, Edil kıyısı halklarına ortak dil olan Çağatayça aracılığıyla okudu. Bu yıllarda dünya tarihini, İslam tarihini, tarihi felsefi eserler ve kısa destanlarla yakından tanıştığını ve iyi bildiğini yazıyor.

İnsanda görülen ten ve ilahi nur'un tecellisi olan "can" a tasavvufta değişik anlam yüklenmiş veya değişik yorumlar getirilmiştir. Bu düşüncelerin birleştiği noktada, asıl; öz olan ruha kavuşmak için engel olan perde, insan nefsidir. İnsanın ruhuyla ilgili tılsımın açılması için insanın kalbinin, nefsinin, ruhunun terbiye edilmesi gerekir. İnsanın kalbi olan bu kapı tam manasıyla doğru bir şekilde açılırsa, güzel ve temiz işler, eylemler nefse ulaşır. Nefsinden kalp, kalpten ruha, ruhtan gayb âlemine ulaşır. Böylece gayb âleminden aşağıya doğru inen Nûr-ı iman (iman ışığı) gönülde (kalpte) kendini gösterir (TEKİN, 1991:20).

Bu hususta bir hadis de vardır: "Kalbimiz müstakim olmayınca, hiç birinizin imanı müstakim olmaz. Her kimin ki dili müstakim değildir, kalbi müstakim değildir. Her kimin ki yaptığı işler

müstakim değildir, dili müstakim değildir" Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, engellerin kalkması kalpte iman nurunun tecelli etmesiyle başlamaktadır.

Curektin közi aşılsa

Haktıktın tüşer seulesi (s: 181)

Bu düşüncelerle Abay'ın şiirlerinde fikir birliği görürüz. İmanın aslı, hak yolu, Allah'ı sevmek, insanlığı sevmek diyen şair bunların kaynağı olarak kalbi gösteriyor.

"Kalbin gözü açılmak" söyleyişi buna doğrudan işaretler. İlahi nurun kalpte tecelli etmesini "Hak'ın şulesi" tasvirini kullanarak belirtiyor. Bu fikrini şu şiirlerinde daha geniş açıklıyor:

İşteği kirdi kaşırşa,

Adamın hikmet kevdesi,diyor.

Tasavvufi düşüncesinin birleştiği bir nokta da; insanı dünya varlıklarına, gösterişe, geçici tutkulara yönelten, bütün kötülüklerin kaynağı olan nefsin insanda eğitilmesi ile kemal denilen olgunluğa ulaşma düşüncesidir. "Kalbin temizlenmesi kavramıdır". "Şairin isteği ve insan kalbi kirden arınınca insan gönlü hikmetle dolacak" fikri örtüşüyor.

Kirlegen curek özi tüşin

"Tura almas este cunbay"

mırsalarında kalp temizlenmeden olamaz, diye ifade ediyor.

"Nefsini bilen Allah'ı bilir" hadisinde olduğu gibi, nefsin eğitilmesi Abay şiirlerinde her türlü yönle ele alınan konulardan biridir.

Şıraklar, intaların "meniki" de, %,

Ten kumarın izdeysin küni, tüni.

Adalettik, arlılık, mahabbatpen-

Üu coldasın kabirden arı öfkende-,

mırsalarında "meniki" ve "ten kumarı" kavramları buna işaretler. Şiirlerinde pek çok söz ve kavramlara derin anlamlar yüklenmiştir.

Abay, şiirlerinde kalp ve gönül kavramlarına geniş anlamlar yüklemiştir. Bunlar bütün şiirlerinde düşünce ve fikirlerinin bir sistemini oluşturan kavramlardır.

Gazalî (öl. 550/1111) imandan şöyle bahseder. "İmanın üçüncü derecesi âriflerin imanıdır. Bu iman yakın müşahede edilen imandır". Fakat her insanın kalbinde böyle bir iman, böyle bir ışık yanmaz. Kuran'da "Allah onların kalplerini mühürledi" (KUR'AN 2. 6-7) şeklinde belirttiği gibi bu ışık ancak Allah'ın seçtiği insanlara verilir. Bunlar peygamberler başta olmak üzere, veliler, yani evliyalar ve hakiki sufilerdir, yani seçilmiş insanlardır. Bunlar maddi nefislerinin pisliklerinden kurtularak Allah'a yönelmiş olanlardır. Bir çekirdek halinde varolan iman ancak bu insanların kalplerinde iyi eylemler ve işlerle gelişir. Nitekim Kur'an'da "İstedğine ışık verir" denmesinin sebebi budur (K. 24:35:106). İmam Gazalî'nin

belirttiği iman Abay'da nasıl görünüyor:

Hakikat ta din-dağı teresinde(s:263)
Kaygı kelse karşı tur, kulay berme,
Kızık kelse, kızılpa, ongakka erme.
Cüregine sungi de, tübin közde,
Sonan tapkan-şın asıl, tastau körme(s:.265)

Alla degen söz cenil,
Allaga auz col emes.
İntalı curek, şın könil
Özgesi hakim kolemes.(s:266)

KAYNAKLAR

AVEZOW,M 1995	Abay Kunanbayev , Almatı.	KOJEKEYEV T., 1970	Abay Satirik, Almatı.
Abay Ensiklopediya 1995	Almatı	KENJEBAYEV B., 1954	Abay Kazak Halkının Realist Edebiyatının Negizin Saluvşı, Almatı.
AKTAŞ Şerif, 1986	Edebiyatta Üslup ve Problemleri ,	MACİT M., 1996	Divan Şiirinde Ahenk Unsurları.
BANARLI N.Sami, 1971	Resimli Türk Edebiyatı Tarihi .	MIRZAHMEDOV, 1982	Muhtar Avezov Jene Abay Tanuv Problemleri Abay Jürgen İzbenen, Almatı.
BEYSENBİYEVK., 1956	Mirovozzreniye Abaya Kunanbayeva , Almatı.	1985	
CUMALİYEV K., 1960	"Abay Poeziyasının Tili", Kazak Edebiyatının Meseleleri," Almatı.	NURKADOVA, 1968	Abaydın Akındık Destüri, Almatı.
İSEN Mustafa, 1994	Acıyı Bal Eylemek , Akçağ Yay., Ankara.	ONAY T.A., 1996a 1996b	Türk Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i Türk Şiirlerinin Vezni. Ankara
KÖPRÜLÜ F., 1980	Türk Edebiyatı Tarihi , İstanbul.	SÜYÜNŞALİYEV 1954	Abay Kazak Halkının Ulu Akını Jene Agartuvşısı, Almatı. Abaydın Kara Sözdery, Almatı.
1989	Edebiyat Araştırmaları .	1956	
KUNANBAYA, 1961	Şiirleri ve Destanları , Almatı	TEKİ A. Gönül, 1991	
KÜLEKÇİN, 1995	Açıklamalar ve Örneklerde Edebi Sanatlar .		"Feyzi Çelebinin Şem ü Pervanesi" Türklük Bilgisi Araştırmaları, Washington: Fahir İz Armağanın, 1-35.